

USUTEADUSLINE AJAKIRI

TARTU ÜLIKOOLI USUTEADUSKONNA
VÄLJAANNE

Vastutav toimetaja: **E. Tennmann.**

Sisukord :	lk.
O. Sild, Mõningaid vanu hauakive meie maalt	49—72
E. Tennmann, Präanimistilised motiivid Kalevipojas	73—77
O. Sild, Värska preestrid Anikita Jakowlew ja Jakob Andrejew ja Werhoustinski sugukonna algus	77—80
E. Tennmann, Kristlik huumor	80—85
E. Tennmann, Hingelised tõkked	85—94
O. Sild, Koguduste minevikku, sündmusi ja elu kirjeldavatest broshüü- ridest üldse ja Tartu 14. jaanuari broshüürist eriti	94—96
Toimetusele tulnud ajakirjad	96

Usuteaduslise Ajakirja

I. aastakäigu sisu:

- O. Sild, Omamaalise usuteaduslise ajakirja ülesanne ja siht.
- H. B. Rahamägi, Ülitähtis küsimus usuteaduses ja usuelus.
- J. Köpp, Usulisi liikumisi Eestis.
- F. Jürgenson, Usuõpetuse seisukorrast ja korralduskäigust alg- ja keskkoolides.
- E. Tennmann, Rahvusvahelised kirikute koonduspüüded.
- A. Bulmerincq, Tänapäeva Vana-Testamendi teaduse uuemaid probleeme.
- O. Sild, E. V. Tartu ülikooli usuteaduskonna elust ja tööst.
- O. Sild, Assiisi Frantsiskus teaduseuuringus.
- O. Sild, Assiisi Frantsiskuse põhivaated ja püüded.
- F. Jürgenson, Usuõpetuse praegusest seisukorrast meie koolides.
- O. Sild, „Kirikliste mälestusmärkide komisjoni“ tööst.
- O. Sild, „Halliko Valla Kohto ja Seaduse Ramat“
- R. Raffay, Ungari Luteruse usu kirik.
- L. Ravasz, Ungari Kalvini kiriku seisukord.
- Usuteaduslisi oskussõnu: A. B. C. D. E.

Lisavihk, hind 50 s.:

- O. Sild, Kas Tallinna doomkirik on kirikuloolises arenemiskäigus olnud piiskopi-kirikuks?

II. aastakäigu sisu:

- J. Köpp, Jumalateenistuse korra uuendamise küsimusi.
- A. Lepold, Katolik kirik Ungaris.
- O. Sild, August Hermann Francke' mõjud meie maal.
- A. Bulmerincq, Karl Konrad Grass † 25. nov. 1927. a.
- E. Tennmann, Rahvusvahelised kirikute koonduspüüded.
- T. Laur, Keiserinna Katariina II. aegne eesti- ja venekeelne pihtimise korra kava käsikirjas greeka-õigeusulise rahva jaoks Eestis.
- O. Sild, E. V. Tartu ülikooli usuteaduskonna elust ja tööst
- H. B. Rahamägi, Kas tuleb otsida uut religiooni, ja kui, siis mis-
sugusel joonel?
- Varia.
- Usuteaduslisi oskussõnu: F kuni Z.

Lisavihk: Usuteaduslisi oskussõnu, hind 75 s.

III. a. № 1 sisu:

- E. Tennmann, Mõni sõna uelt toimetajalt.
- E. Tennmann, G. Teichmülleri kristluse filosoofia.
- O. Sild, Mõningaid vanu hauakive meie maal.
- E. Tennmann, Präanimistilised ollused Kalevipojas.

Usuteadusline Ajakiri

Tartu Ülikooli Usuteaduskonna Väljaanne

Vastutav toimetaja: E. Tennmann

III aastakäik

Detsember 1928

№ 2

Mõningaid vanu hauakive meie maalt.

O. Sild.

(Lõpp).

9. VII kivi äärtel on ringkiri. Nurkades (ääreridadest sisse poole) on nurgaringid ja nende vahel üleval ja all on ovaalid kirjaga. Keskel on 8-nurk, selle sees 2 vapikilpi ühes kiivritega. Ühelt pool 8-nurgast on: ANNO ja selle all liivakell, teisel pool 1671 ja selle all surnu pealuu.

1) Eelmises numbris ilmunud artikli alguse kohta teen siin mõne täienduse:

A. Narva katedraalis oleva kiviristi kirjas tuleb lugeda „hadernde“ asemel „hudernde“, ilma et see tähendust muudaks. Selle kiviristi kõrgus on 2,15 mt., laius (ratta kohalt) 1,05 mt. Katedraalis seinale paigutatud hauakivi kõrgus on (raamiga) 0,95 mt., laius (raamiga) 1,55 mt.

B. Narva Jaani kirikus olevate, eelmises numbris kirjeldatute hauakivide suurused on järgmised:

I	hauakivi on pikk (rp. kõrge)	2,80 mt., lai	1,90 mt.
II	" " " "	2,05 " "	1,96 "
III	" " " "	2,33 " "	1,69 "
IV	" " " "	2,52 " "	1,25 "
V	" " " "	2,52 " "	1,19 "
VI	" " " "	2,25 " "	1,77 "

II hauakivi kiri on, nii palju seda veel järele uurida saab, järgmine:

.... DENNE STEN
TILKOMER ANTONIVS
ERICHSON HEROCHS I N[AREFWA]
ÅR WÅR HERRER 1679.

(S. o.: .... See hauakivi kuulub Antonius Eeriku p. Herochs'ile Narvas. Meie Issanda aastal 1679.)

Selle hauakivi uue koopia valmistas stud. H. Kiwiste, kellelt on saadud ka andmed selles artiklis esinevate Narva hauakivide suuruse kohta.

Rootsikeelsete kirjade tõlgitsemisel võlgnen tänu härra lektor N. Lindberg'ile ja härra professor W. Wiget'ile.

Aärte ringkiri on järgmine:

DIESER STEIN V̄ STÆT GEHÖRT DEM WOHLLEDLEN
GESTRENG | V̄ · MANFESTEN HFRRN LAVRENTz
W̄ NVMERS ERBGESESSEN AVF SAMESAR |
PFANDHATER Ds GUTHS MOVSEKATz VND
KAVGESITz | WOHLVERDIENEN BÜRGERMEISTER DIESER
STADT NARVÆ V̄ SEINEN ERBEN |

Kiri ülemises ovaalis:

DIE GERECHTEN WERDEN | WEGGERAFFT FVR DEM VNGLVCK |
VND DIE RICHTIG FUR SICH GEWANDELT | HABEN KOMMEN
ZUM FRIEDE UND RUHEN INN IHREN KAMMERN ESA 56

Kiri alumises ovaalis:

DIE GEPFLANTZET SIND IN | DEM HAVSE DES HERREN
WERDEN | IN DEN VORHÖFEN VNSERS | GOTTES GRÜNEN
PSA: 92

Nurgaringides on kirjad ja vastavad joonised:

Üleval: 1. DIE ROSE FELT AB

2. MIT MIR INS GRAB

All: 3. DAS LICHT VERBREND

4. ZV GOTT ICH LEND.

VII kivi pikkus on 2,63 mt., laius 2,17 mt.

10. VIII kivi kannab numbrit 152. Kivi nurkades on ringides evangelistide sümboolid ühes evangelistide nimetusega kontsentri-
liste ringide vahel (üleval: S. MATTHEVS ja S. MARCVS, all
S. JOHANNIS ja S. LVCAS). Keskel on ringis 2 vapikilpi kiivri-
tega, all aastaarvuga 1630 ja järgmise ringkirjaga:

† DIESER STEIN UND STEDTE GEHORET H · HEINRICH
MORIAN UND SEINEN ERBEN.

Keskringist kõrgemal on järgmine kiri:

ICH BIN DIE AVFFERSTEHVNG VND DAS LEBEN | WER AN
MICH GLEVBET DER WIRDT LEBEN | OB ER GLEICH STVRBE
VND WER DA LEBET | VND GLEVBET AN MICH DER WIRDT
NIMMER | MEHR STERBEN · JOHANN · AM 11

P. 4. H. Morian'i hauakivi Narva Jaani kirikus. (Foto K. Noormägi.)

Alumine kiri on järgmine:

ICH WEIS DAS MEIN ERLOSER LEBET VNDT ER | WIRDT MICH
AVS DER ERDEN AVFFERWECKEN | VNDT WERDE MIT MEINER
HAVTT VMBGE | BEN WERDEN VNDT WERDE IN MEINEM |
FLEISCH GOTT SEHEN HIOB AM 19

Äärtel on järgmine 2- rp. 3-realine¹⁾ ringkiri:

ANNO 1634 DEN 14 JVNY IST | IN GOTT SEELIGLICH
ENTSCHLAFEN DER | EHRENVESTE ACHTBARE |
VNDT WOLWEISE HERR HEINRICH MORIAN RAHTS |
VERWANTER DIESER STADT || NARVA SEINES ALTERS
60 JAHR DER SEELEN | GOTT GNEDIG SEY VND EINE |
FROLIGHE AVFFERSTEHVNG VERLEIHEN WOLLE ||
VMB CHRISTI WILLE[N]

VIII kivi pikkus on 2,35 mt., laius 1,83 mt.

11. IX kivi nurkades on evangelistide sümboolid (üleval: S. MATTEVS ja S. MARCVS, all S. LVCAS ja S. JOHANNES). Keskel on pärjakujuline ring, mille sees on 2 vapikilpi ühes kiivri-tega. Selle keskjoonise ülemise osa kõrval on kahelt poolt:

ANNO

1654.

Keskjoonise alumise osa kõrval:

HEUTE MIER

MORGEN DIER

Äärtel on ringkiri

DIESE STEIN UND STETT GEHO | RET DEN WOLEDLEN
GESTRENGEN UESTEN UND | MANHAFTEN HANS
CHRISTOPHER | UON TERMAW AUF LIPPA UND
SEBINA ERBGESESEN ||

(II reas lõpurea all:) UND SEINEN ERBEN :

Ülemises ovaalis on:

APOCAL : XIV

SELIG SIND DIE TODTEN DIE IN DEM HERN | STERBEN UON
NU AN JA DER GEIST SPRICHT | DAS SIE RUHEN VON IHRER
ARBEIT DEN JHRE WERCK FOLGEN JHNEN NACH.

Alumises ovaalis loeme:

ANNO 16 DEN IST DER WOLEDLE GE
STRENGE VESTE UND MANHAFTE HANS CHRISTOPHER VON TER
MAW A/F LIPPA VND SEBINA ERBGESESEN IN GOT SELIGH
ENTSCHLAFE

ANNO 16 DEN IST DIE WOLEDLE EHR UND UIEL
TUGENTSAME FRAW HELENA FOCK IST IN GOT SEH
LIGH ENTSCHLAFEN DERER SELEN GOT GENEDIGH SEY .

IX kivi pikkus on 2,55 mt., laius 1,92 mt.

12. X kivi kannab numbrit 48 ja on osalt kulunud rootsi-keelse kirjaga, mis järgmiselt käib:

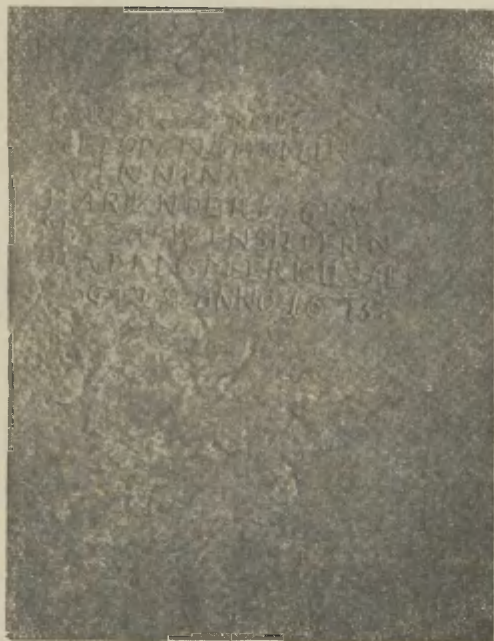
---

1) II rea algus on kahe püstjoonelise kriipsuga, III rea algus kolme püstjoonelise kriipsuga märgitud.

CHRISTUS ÄHR MIT LIF
DÖDEN ÄHR MIN
WINNING
HÄRWNDER LIGGER
BEGRAFWEN SULPERIN :
TENDENS M · ERICUS · AL :
[BO]GIVS ANNO 1675

(Kristus on mu elu ja surm on minu kasu. Siin all on maetud
superdent Ericus Al[bo]gius. Aastal 1675).

See X kivi on pikk 2,47 mt., lai 1,85 mt.

P. 5. Narva ja Ingeri superdendi E. Albogius'e hauakivi. (Foto K. Noormägi.)

1) Kiviraiuja on nähtavasti sõnas „SUPERINTENDENS“ teise tähena esmalt ekslikult „I“ teinud ja siis „U“ teise posti juure teinud, kuna „I“-pea on alles jäänud. Sõnas „ALBOGIVS“ on silp „BO“ kivil kustunud. Albogius'e surma-aastaks on seni (nähtavasti ekslikult) peetud 1678. Selles suhtes tohiks hauakivil märgitud aastal 1675 muidugi loomulikult eesõigus olla ja tuleks seda raamatutes vastavalt parandada.

13. XI kivi on ümberpöördukt hauakivide reas: alumise otsaga altari poole, kuna kõik teised kivid praegu ülemise otsaga altari poole on paigutatud. Kivi on märgitud numbriga 16 ja on rootsikeelse kirjaga. Nurkades on näokujutis (ülemise otsa omad on praegu suuremalt osalt purunenud). Keskel on pärjakujuline reljeffring, mille sees on 2 kiivritega wapikilpi. Pahemal pool ringi alumisest osast on liivakell, paremal pool surnu pealuu.

Äärtel leidub 2-realine kiri, mis kivi esimesel ja kolmandal küljel on osalt purunenud ja osalt kustunud.

Kirjast on säilinud :

. . . . . || LAGFORAREN · INGERMALAD · MEDH SIIN |
 HVSTRO ANNA SVES DOTTER HWILKA AF || SOMPNADÉ . . . .
 A 16 . . . . DEN 13 FEBR . . . 1646 || WY WETE AT WÅR FÖR-
 LOSSARE LEFWER | OCH SKAL OSS VPWÄKIA TIL EWINNER-
 LIGIT LYS ||

(. . . . Ingeri kohtunik oma abikaasa Annaga, Sven' tütar, kes suri . . . . 13. veebr. 1646. Meie teame, et meie Lunastaja elab, kes meid ka üles äratav igawesele valgusele).

See XI kivi on pikk 2,13 mt., lai 1,73 mt.

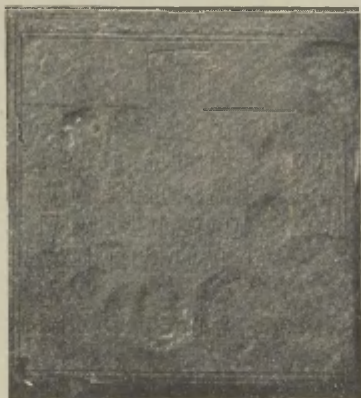
Olgu veel tähendatud kõigi Narva praeguse Jaanikiriku kivide kirja kohta, et reljeff-tähed on kivil NrNr. 2. 3. 8. 10. 11; teistel kivil on tähed pinnasse vaotatud. Katedraali mainitud hauakivide tähed on reljeffsed.

See on ainult väikene osa selle kiriku endistest hauakividest, mis praegu Jaani kirikus veel näha on. Siin pidi olema tähtsaid kive, nagu näit. kuulsa Heinrich Stahl'i abikaasa († 1646) ja tema oma († 1657) hauakivi j. m.

14. Teatavasti oli Rootsi kirik pärast Narva vallutamist venelaste poolt Peeter I-se aegu esiteks vene rügemendikirikuks ja pühendati Aleksander Newskile. Sellest ajast on pärit hauatahvel, mis oli paigutatud kiriku välismüürisse ja üle lubjatud. Kirikunõuniku prov. Walter'i lahkkel vastutulekul võeti see tahvel 1926. a. välja ja puhastati ja pildistati ja paigutati siis jälle tagasi.

Selgus, et see on hauatahvel, arvatavasti kiriku kõrvale maetule, sest et kiriku ümbruses ka tol ajal veel matta võidi, nagu enamasti igalpool kiriku ümber ehk kõrval „kirikuaed“ oli.

P. 6. Venekeelne hauatahvel Narva Jaani kiriku välisseinal. (Oma ülesvõtte.)

Kiri käib järgmiselt (niipalju seda veel lugeda saab):

1736

Лѣта [отъ Рожд. Хрис]това 1724 годъ іюня въ 14 день • преставися
раба Божія А . . . . . Матѣіева • жена Ф . . . . . Бѣлогородскаго
[крестьянина?] Назарѣва сына • Заподскаго • [нз]ыдѣ сего свѣта •
въ нѣтленный (?) • день пополунощи въ [годъ ?] рожденія еіе 18 •
въ супружи бѣ поживѣ 1 годъ и 4 мѣсяца, а погрѣбена . . . . .
17 . . . . . а . . . . . при церкви благовѣ[рнаго] . . . . .
Александра Невскаго • ¹⁾

15. Rootsi ajast on ka Usuteaduskonna muuseumis Herman Nieroth'i hauakivi asstast 1641 selle rüütli kujutise ja tema suguvõsa vappidega. See kivi oli enne **Türi** kirikus. Kivi pikkus on 2,29 mt., laius 1,56 mt.

Pea kohal ovaalis on tundmatuks kulunud Püha kirja salm.

Jalgade juures on järgmine kiri:

---

1) Võlgnen tänu härra prof. W. Martinson'ile abi eest selle kirja tõlgitsemisel.

P. 7. H. Nieroth'i hauakivi a. 1641 Usuteaduskonna muuseumis.
(Stud. E. Waldmann'i ülesvõtte ühenduses M. Roosman'i täiendusega.)

Kahelt poolt on suguvõsa vapid nimedega, ja nimelt on kujutatud rüütli

P. 8. Kiri H. Nieroth'i hauakivil. (Oma ülesvõte.)

paremal käel:

HERMAN NIEROTH
GERDRVT METSTACKEN
DIE TAVBEN
DIE ZOEGEN
DIE GROTHVSEN
DIE SALESEN
DIE GELSEN
DIE BVXHOVEDEN

pahemal käel:

GERDRVT BRINCK
ANNA SCHMOLLING
DIE METSTACKEN
DIE ROTZEN
DIE ZOEGEN
DIE HASTFER
DIE KAPPELN
DIE BLOMBERGEN

16 (ja 17). Hauakivi, mida kujutab pildistis 9 on pärit **Haapsalust.** Nende ridade kirjutaja otsis ta välja Haapsalu linnavalitsusemaja trepi-esiselt suvel 1925 enne oma ärasõitu ja nõutas linnapealt luba selle esise lõhkumiseks tingimusel, et omal kulul lasen uue esise asemele teha. Ühtlasi juhatati abiks linna arhitekt, kes oma peale võttis hauakivi trepi-esisest tsemendi alt väljavõtmise.

Selgus, et kivi on nii abras, et mingisugust tõstmist ei kannata, pealegi oli ta kohati tublisti ära pudenenud ja ära kuulunud. Kivi väljatõstmine sündis arhitekti juhatusel nii õnnetult, et kivi rebines enam kui 100 tükiks, mis ilma plaanita välja tõsteti! Kui ma sellest kuulda sain, palusin, et mulle need kivitükid Tartu järele saadetaks. Ei või ka siinkohal seda abi nimetamata jätta, mida Haapsalu köster härra Möll üles näitas,

korraldades uue trepi-esise tegemist ja kivitükkide kogumist ja saatmist, mis muidu hoopis raskem oleks olnud.

Nende kivitükkide kokkuseadmise töö paistis peaaegu lootusetu olevat, kuna peale kõige muu vahe pealt ka veel palju tükkisid hoopis puudusid. Üle aasta töötasin, enne kui nii kaugele sain, et olemasolevad tükid m. a. õigele kohale olid paigutatud ja kivi pealispinnast selget kujutust võis saada.

Et kivi enamasti väikestest tükkidest koosnes, millel vahepealt ka tükkisid puudu oli, siis oli meie oludes ka tsementimine väga raske. See kõnesolev hauakivi on 2,7 mt. pikk ja 1,65 mt. lai; ta alguslik paksus ei ole teada, ühes raamiga on ta paksus praegu 0,17 mt.

P. 9. Haapsalu linnavalitsuse-maja esiselt päritov piiskoplik hauakivi
Usuteaduskonna muuseumis. (Oma ülesvõtte.)

Selle hauakivi joonised ja ilustused on võrreldes meie teiste hauakividega selle aja kohta haruldaselt peenikene töö, kuigi nüüd väga ära kulunud. Õppeülesandetäitja mineraloogia alal herra K. Duhmberg tunnistas selle kivimaterjali Saaremaalt päritolevaks.¹⁾ Kui seda hauakivi ligemalt vaatleme, näeme siin raamistikus piiskopikübarat rippuvate paeltega, kuna piiskopikepp ühele poole ja mõök teisele poole on paigutatud. Kõige all näib lillekimp olevat. Tähendab, meil on siin ühe Saaremaa-Läänemaa piiskopi hauakiviga tegemist, mis alguses muidugi asetus Haapsalu lossikirikus.²⁾

Meie kõnesoleva kivi tähestik on kahjuks väga puudulik, eriti ühest küljest. Kui meie olemasolevad tähed, tähtedekantsud ja puuduvate tähtede ruumi kivil arvestame, saame järgneva kirja (kusjuures kandilistes klamrites on märgitud sõnad ja tähed, mis praegu kivil puuduvad, kuid mis kivil meie oletuse järele on kord seisnud):

A · MCCC | rrt · m[ar]cii · die · v[ig]es · tert]io ·
obi[t · do]m · | h[a]rtu[ng · ve]perobil · p[at]er · |
[h]u[is ·] o[f]ilien[is · ccelie · ep]ūs ac dom · |
[ora · pr]o · eo ·

(S. o.: Aastal 1321 23. märtsil suri isand Hartung, auvääriline isa, selle Saaremaa kiriku piiskopp ja isand. Palu tema eest.)

Selle kirja tõlgitsemisega sobib hästi asjalugu, et Hartung'i surma-aasta ja kuupäev ei ole seni teada olnud; järelduste põhjal

1) Kuna ühe teise palju raskema kivi (v. pildistis 16) püstiajamine seina külge kinnitamiseks libedasti läks, juhtus selle palju kergema kivi püstiajamisel kurvastav õnnetus ekspresskontori vastutusel töötavatel ekspressidel põhjustel, mis muuseumist ei olenenud.

2) Pärastpoole oli Saaremaa-Läänemaa piiskoppidel teistsugune kombinatsioon tarvitusel piiskopikübara, piiskopikepi ja mõõga asetamisel, nagu meie seda näit. näeme piiskopp Johannes Orgies'e mälestustahvil Keina kiriku ukse kohal (2 piiskopikeppi on ristamisi pandud läbi piiskopikübara) ja Johannes Kyvel'i mälestuskivil Haapsalu lossi värava kohal (mõök ja piiskopikepp on ristamisi pandud; piiskopikübar lebab nende ristituse kohal; selle all on 2 kilpi: üks piiskopkonna õuemärgiga (kotkas), teine piiskopi isikliku õuemärgiga, siis veel aastaarv 1515 (v. pildistis 10).

Pärastpoole oli piiskopi-hauakividel enamasti ka piiskopikujutis, nii juba Saaremaa piiskopi, Johannes Schutte († 1438) hauakivil (Körber'i juures m. t.).

pidi ta surnud olema 1320 või 1321. Viimane tema nimel antud dokument on dateeritud 23./VIII. 1320 (L. U. B. III. 676), milles Hartung volitab oma skolaari oma saadikuna paavsti ees kaebtust tõstma ordumeistri ja ordumeeste jätkuvate vägivallategude pärast piiskopile, kapitlile, kristlusele ja kristlastele. Kiri kannab juriidilist iseloomu.

3./III. 1322 nimetas paavst Johannes XXII temale järeltulija Tartu doomhärja Jakobus'e isikus (L. U. B. 2778). Sellest kirjast selgub, et Saaremaal piiskopijärg on kauemat aega juba vakantne olnud (*dudum . . . solatio destituta . . . vacatio diutina*). Et uuele valitud piiskopile kinnitust saada, peavad valitu ja doomkapitli esindajad Rooma reisima, sest et Riia peapiiskopp, kes valimist peaks kinnitama, sel ajal Roomas viibib. Roomas astub valitu tagasi, paavstile jättes nimetamise õiguse j. n. e. Nende kirjade põhjal võiksid arvesse tulla surma-aastatena 1320 ja 1321 (vaevalt ehk ka veel 1322). Eubel, *Hierarchia catholica* medii aevi, II trükk 1913, lk. 379, nimetab surma-aastaks 1320.

Hartung (rp. Hartungus, Gartung, Garttungus) oli enne piiskopiks-saamist Saaremaa-Läänemaa doomhärja ja niisugusena võttis ta osa 1302. a. ühes Saaremaa-Läänemaa piiskopi Konrad I-ga vahekohtust, mida pidas Riia peapiiskopp Isarnus tüli puhul

P. 10. Piiskopp Kyvel'i ameti-embleemid mälestuskivil a. 1515 Haapsalu lossi värava kohal.

Saaremaa piiskopi ja ordu vahel. 1309 on ta samas ametis (L. U. B. Reg. 724).

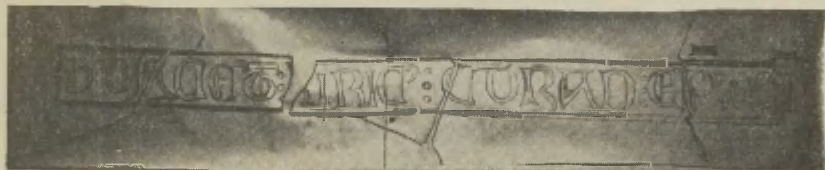
Pärast Konrad I-st sai ta piiskopiks. Piiskopp Konrad I-se surma-aasta ja kuupäev ei ole täpselt teada¹⁾.

1312. 27./II. lepib Hartung juba piiskopina ühes oma vasallidega kokku Riia linnaga sündinud tapmiste ja ekstsesside pärast (L. U. B. 637). 1313. 15./VI. manitsevad Tallinna piiskopp Henricus ja Saaremaa piiskopp Hartungus, Tallinna asevalitseja Ago Saxison, Daani vasallid ja Saaremaa vasallid Saksa ordu, et ta Riia rahu teeks (L. U. B. 644) ja niisamuti ka Riia linna, et ta orduga rahu teeks (L. U. B. 645).

1319 15./VI. on jälle riiglastega kokkulepe Riias sündinud tapmiste pärast. See dokument on kirjutatud piiskopp Hartung'i poolt ja nimelt tema pontifikaadi IX aastal. Siit järgneb, et ta 1310. a. II poolel (pärast 15. juunit) piiskopiks sai. Arvatavast suri Konrad I 1310, I poolel.

Nimetatud olgu veel, et Hartung'i pitser on säilinud mainitud kirjade külge riputatuna, mis on ära trükitud L. U. B. 644 ja 645 (v. Brieflade IV, tab. 36, nr. 4).

Pitser kujutab enesest teravat ovaali, milles seisab piiskopp konsoolil, tõstes parema käe õnnistuseks püsti, kuna ta pahemal käel hoiab piiskopikeppi.

P. 11. Hinricus'e ja Conrad'i hauakiviosad Haapsalu lossikirikus.
(Stud. Fr. Wann'i joonise järele.)

Pitseri kiri on järgmine:

S' GARTTVNGHI · DEI · GRA · EPISCOPI · ECCE · OSILIEN ·

(S. o.: Garttungh'i, Jumala armust Saaremaa kiriku piiskopi pitser).

1) Haapsalu lossikirikus on veel praegu hauakivi killud, milliseid kokku seades saame järgmise kirja:

S. o.: Siin puhkavad Hinricus (II) ja Conrad (I) Saaremaa (kiriku) piiskopid. Seda kildu, kus arvatavasti surma-aasta seisis, ei ole aga kahjuks säilinud.

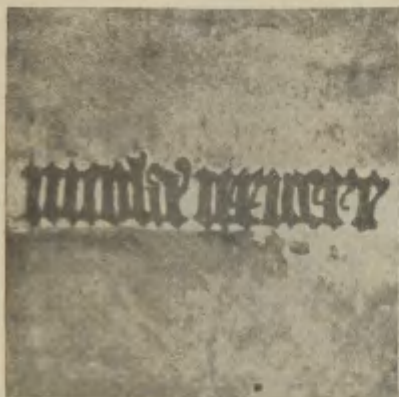
P. 12. Piiskopp Garttungh'i pitser. (Brieflade' järele.)

18--20. Edasi esildame vanu **Tartu** hauakive. Tartu doomkiriku varemetest oli juba varem leitud hauakivi, mida kujutab pildistis Nr. 13, ülikooli raamatukogu assistendi O. Freymuth'i kaevamise puhul 1925 doomvaremetes tuli ilmsiks IV põhjapoolse keskpäida ligidusest Nr. 14 ja põhjapoolse kõrvalöövi teisel küljel Nr. 15. Nad on teatavas sügavuses praegusest mullapinnast kiriku põranda pinnal, nagu harilikult hauakive asetati, kuigi nad olid 5—7 sm. võrra sügavamale vajunud arvatavast põrandast (v. Ajalooline ajakiri, 1926, Nr. 1, lk. 28 j.) Umbes 90 sm. sügavuses pildistatud hauakivi Nr. 14 all oli luukere, millel ülemine osa puudus, ja Nr. 15 all terve luukere umbes samas sügavuses. Mõlemal korral on ehk tegemist teistkordse matmisega. Need 3 kivi on kõik ühesuurused; nad on neljanurgelised, iga külg 0,8 m. pikk. Kivid on Usuteaduskonna muuseumis, nagu neile siin järgnevadki.

Mainitud kivide kirjad¹⁾ on järgmised:

1) Kuna suurem osa neist ja järgnevate kivide kirjust on väga ära kulu-
nud, on säilinud märgatavad kirjad ja joonised värvitud, et neid saaks selge-
mini pildistada ja et nad võiksid õppevahendiks olla paleograafilistel ja epigraa-
filistel harjutustel üliõpilastele. Punkt 18--20. 22. 23 nimetatud kivide koopiad

P. 13. Nicolaus Teruere' hauakivi
Usuteaduskonna muuseumis. (Oma
ülesvõte.)

P. 14. Wilhelm Uekeuere' haua-
kiwi Usuteaduskonna muuseumis.
(Oma ülesvõte.)

P. 15. Tylleman Mattie' hauakivi Usuteaduskonna muuseumis. (Oma ülesvõte.)

Pildistis 13 sisaldab järgmist kirja:

nicolaus teruere (rp. **ieruere**; „ueuere“ lugeda on tähtede kuju
pärast raskendatud, ennemini läheks siis juba „uruere“).

Pildistis 14:

wilhelmi:

uefeuere (rp. **ueheuere**).

Kuna tähtede osad murtud on, osutub otsustavaks õieti see,
kuidas neid murtud osasid tuleb rekonstrueerida.

ja pildistised saatsin oma tõlgitsusega järelproovimiseks Hamburgi ülikooli
ajaloo muuseumi juhatusele. Võlgnen tänu lahke vastutuleku eest.

Genetivus „wilhelmi“ tuleb nii mõista, et see haud kuulub Wilhelmile.

Pildistis 15:

tyllem[an] mattie

See kivi on iseäranis ära kulunud ja lõhkenud. Ta tsemenditi Usuteaduskonna muuseumis kokku.

Paari tähe pind on kaduma läinud. Mainitud rea all on olnud veel mingi teine lühem rida, mis aga on peaaegu täiesti kustunud.

Nagu näeme, on nende kirjade sisu hoopis lihtne sisaldades ainult maetu nime. Tähtede kuju järele otsustades kuuluvad nad 15. sajandisse¹⁾.

21. Hauakivi, mida kujutab pildistis 16, oli unustusse jäädes tähetorni taga aja jooksul pehme maa sisse vajunud ja kaevati välja nende ridade kirjutaja poolt usuteaduskonna üliõpilaste abiga kevadel 1925. Kuna kivi pehme maa sees oli, on mitmed sõnad ja tähed kustunud. Vaadeldes Tartu vanade hauakivide joonistusi Körber'i juures (m. t.) läks varsti korda seda hauakivi samastada Ottemar Dole omaga, kes oli Tartu doomkiriku vikaar ja suri 1454, 14. märtsil, kelle hauakivist Arbusov (Livlands Geistlichkeit . . .) ütleb lk. 631: „der Grabstein im Dom zu Dorpat ist nicht erhalten“.

Selle hauakivi kiri käib järgmiselt, kui arvestame ka Körber'i joonistust (m. t. V, lk. 391 a.):

**Anno : du[i : M : CCCC : l iiii] : p die : idus : mareii :
obii(t) | [dmo] : ottemar d ale vicarius : huj • ecclie :
ar(ate) p(ro) eo²⁾**

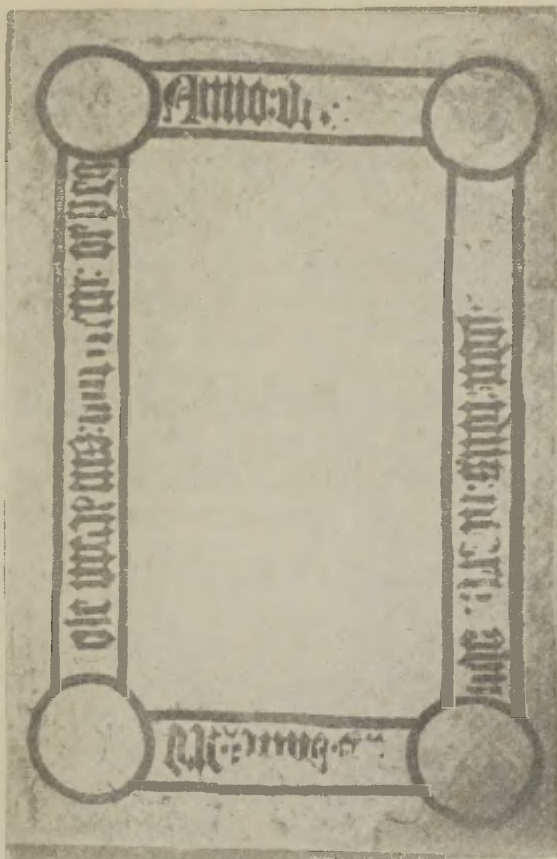
(s. o.: Issanda aastal 1454, 14. märtsil suri isand Ottemar Dole, selle kiriku vikaar. Paluge tema eest).

See hauakivi on pikk 2,65 mt., lai 1,75 mt., paks 0,23 mt. (ilma raamita).

22. Hauakivi, mida kujutab pildistis Nr. 17 tuli ilmsiks, kui 1927. aastal ülikooli raamatukogu juureehitise puhul lubja-

1) Nähtavasti olid doomkiriku põhjapoolses külglöövis vähem-silmapaistvad võhikud, lõunapoolses külglöövis vähem-silmapaistvad vaimuliku maetud, kuna ligemale altari-ruumile silmapaistvamaid isikuid ja altariruumis kõige tähtsamaid maeti.

2) Kuna nurgeliste klamritesse paigutatakse need tähed ja sõnad, mis kivil praegu puuduvad, kuid oletuse järele seal kord on seisnud, paigutatakse ümargustesse klamritesse tähed ja sõnad, mis kivil ülepea on puudunud.

P. 16. Ottemar Dole' hauakivi Usuteaduskonna muuseumis.
(Stud. E. Waldmann'i ülesvõte.)

auku tehti; sel puhul on kivi, mis ehk ka juba varem oli katkine, nähtavasti veel enam katki lõõdnud. Kuid ühe poole kivi tükid on kõik alles ja käivad kõik ilusti kergesti kokku (nad seati herra assistent Freymuth'i poolt Usuteaduskonna muuseumis kokku). Puuduäänud osast olid aga ainult üksikud tükid (millede kohalepanek juba raskem oli, mille kallal töötas Muuseumi abijõud stud. Kr. Waldmann).

Iseenesest võidi oletada, et puuduäänud tükke võiks veel leiduda seal, kus lubjaauk seisis, kuigi karta oli, et lubjaaugu tegemisel tükke on täiesti purustatud ja et ehk ka olemasolevaid paekivi tükke on lubi söönud. Igatahes otsustasime, nii pea kui juureehitis lõpule viidud ja enne kui lubjaauk kinni

aetud, hauakivi koht läbi vaadata ja ka veel kaugemale avada, sest käesoleva hauakivi osadega on ka veel teiste naabruses olevate hauakivide tükke välja tõstetud, millest selgub, et ka selle kivi ümbruses veel teisi hauakive oli, millised tuleks ka avada. Sel teel saaks ka kindlmaid andmeid kiriku tõelise põranda kohta.

Arusaamatuse tõttu oli lubjaauk oktoobri alul 1928 kinni aetud ilma erilise läbivaatamiseta.

Usuteaduskonna muuseumi juhataja poolt selle järele korraldatud kaevamisel leidis selle muuseumi abijõud lubjaaugust eemale lähtudes veel mõningaid otsitava kivi tükke ja peale selle surnupealu koosseisva lõualuuga, millede vahel leidusid veel 4 palvehelmet (nähtavasti on palvehelmed kaela ümber rippunud ja siis leitud asendisse sattunud). Pealuu on pahemalt küljelt enam kui 1 tolli pikkuselt läbi löödud mingi terava riistaga. Pealuu asend oli näoga altari poole umbes samas sügavuses kui eelpoolmainitud 4-nurgeliste väikeste kivide all leitud pealuud. Prof. dr. med. Sommer'i arvates on pealuu omanik umbes 40—50 aastane olnud, mullas on pealuu mitu sada aastat lamanud¹⁾.

On tõenäolik, et meil siin vikaar Nicolaus Moller'i enese pealuuga tegemist on²⁾. Selle hauakivi asukoht oli lõunapoolses kõrvallöövis.

Selle hauakivi keskel on **karikas** kujutatud (preestriameti sümboolina) ja selle all **kirves** ja tähed **n** ühelt poolt, teiselt poolt **m** (hauaomaniku Nicolaus Moller'i nime initsiaalid). Nurkades on evangelistide sümboolid.

Kivi pikkus on 2,39 mt., laius 1,29 mt.

Hauakivi kiri 4-jal äärel (viimasel äärel on kiri lõpul 2- rp. 3-realine) on järgmine, nii palju seda praegu olemas on (uuesti juureleitud tükke arvestades):

[a ·] d · | 1 · 5 · 1 · 2 ·² dic [a]pr[ilis · fia ·]ferā ob[it]
nicola · moller · eccle · tarpat · suū' · vicarius · cuius
āia req[ui]scat · in || pace

1) Haav pealuus võiks eluajal löödud olla, nagu prof. Sommer oletab, oleks aga ka iseenesest mõeldav, et ta haudade rüüstamisel või avamisel on tekitatud.

2) Samal kaevamisel leiti veel 1 väikene roostetanud Rootsi raha a. 1667, kuna päev enne seda leiti väikene Rootsi raha a. 1666. Kõik leitud esemed on Usuteaduskonna muuseumis.

P. 17. Nicolaus Moller'i hauakivi Usuteaduskonna muuseumis.
(M. Roosman'i ja W. Möttus'e joonise järele.)

(Issanda aastal 1512, [aprilli kuu] 2. päeval, reedil, suri Nicolaus Moller, Tartu kiriku ülemvikaar, kelle hing hingaku rahu).

1512. 2. april oli tõepoolest reedisel päeval.

„Vikaar Nicolaus“ esineb Tartu doomkirikus 1500 (v. L. U. B. II. 1 nr. 914), teda nimetatakse „meister“ ja tal on suhteid Riiga¹⁾. Riias kohtame palju Molleri nimelisi, nii

1) Urkundenbuch'is ei ole see kiri täielikult ära trükitud, kuid ka originaalis ei esine selle „vikaar Nicolaus'e“ lignimi, nagu Riia linnabibliotekaar härra Dr. N. Busch lahkesti teatab; küll selgub ka sellest kirjast, et vikaar

ka „meister Johan Moller“ L. U. B. II. 1. 109 (a. 1495 ja 1496). Ka Tartus esineb XV a. s. lõpu poole „meister Moller“ (rp. Joannes Molitor). Ka hauakivi omanik on nähtavasti „meister“.

Tähendab, et on tõenäoline, et Tartu doomkiriku vikaar „meister Nicolaus“ on sama isik, mis on Tartu doomkiriku vikaar Nicolaus Moller ¹⁾.

23. Hauakivil, mida kujutab pildistis 18, on osasid puudus. Olemasolevad osad olid, enne kui nad Usuteaduskonna muuseumi toodi, ülikooli raamatukogus.

P. 18. Elyzabet'i hauakivi osa Usuteaduskonna muuseumis.
(W. Möttus'e joonise järel.)

Nicolaus just doomkiriku vikaar oli („unser Kercken vicarius unde prediker“, kirjutab piiskopp temast).

1) See hauakivi 16. aastasajast räägib kirikupõranda tõstmise teooria vastu, mille järel hiljemalt 1475 oli olemas uus kõrgem põrand doomkirikus, kuna see hauakivi tõenduseks oleks, et ka pärast 1500. a. maeti ikka veel vanale põrandale, millest järeldama peaks, et uut kõrgemat põrandat nähtavasti ülepea ei ole olnud. Muidugi käib see vastuväide ainult põranda kohta, mitte teooria muu osade kohta.

Kivil on praegu näha naisterahva kujutis ja õuemärk, mis Löwenwolde'de omale sarnaneb. Kivil olevast kaksikaarest peab järeldama, et siin oli ka veel teise isiku kujutis ja et kiri kivi äärtel käis vastavalt 2 isiku kohta. Kivi pikkus on umbes 2,80 mt, algupärane laius umbes 2,08 mt.

Praegustel osadel olev kiri käib järgmiselt:

**Anna domini • M . . . . . el | n̄zabet . . . . .
philippi jacob i •**

Tähtede kuju järele on kivi 15. a. sajast.

24. Ülikooli raamatukogus hoiti seni alles Tartu piiskopi Hinricus de Velde hauakivi (1378. a.), mis juba õige kõdunenud ja lõhestunud oli. Raamatukogu ümberehitusel pidi kivi sealt kõrvaldatama.

Liigutamisel ja tõstmisel murdusid osad täiesti, ka pealispind murenes suurel määral, nii palju seda veel oli olemas. Kivi

P. 19. Piiskopp Hinricus de Uelde' hauakivi Usuteaduskonna muuseumis.
(M. Roosman'i joonise järele.)

saadeti Usuteaduskonna muuseumi. Muuseumi abijõud korjas ärapudenenud pealispinna tükid kokku, mis siis kivi külge liideti (tsemendi ja klaas-segu abil), kuna suured tükid tulevad kokku tsementida.

Körberi juures on terve kivi joonis olemas, mida praegusel joonisel punktiirjoontega on arvestatud.

Kiri käib ringis ja on järgmine:

[ano ◇ dui ◇ m ◇ ecc ◇ septuaginta ◇ hmo ◇ [otto]o ◇ o ◇
dus ◇ hi[nri]cus ◇ eps ◇ orate ◇ pro ◇ eo ◇

(teisel real on lisandus nimele:) **uō** (eatus) ◇ **de** ◇ **velde**
(s. o.: Issanda aastal 1378 suri isand piiskopp Hinricus liignimega de Velde. Paluge tema eest).

Ringi sees kübar, mõök ja õuemärk (põdra sarved).

Kivi pikkus on 2,56 mt., laius ülevalt umbes 1,58 mt., alt 1,31 mt.

25. 26. Õ. E. S-i poolt on Usuteaduskonna Muuseumile veel 2 hauakivi üle antud. Üks neist (nimelt terve kivi) on Körber'i juures (m. t. V, lk. 401) joonistatud. Kivi praegune kuju on meie pildistisel näha. Kivi on pikk (ilma raamita) 2,23 mt., lai 1,55 mt.

Keskel on kiiver vapi-kilbiga (karu kujutisega). Nurkades on ringides evangelistide sümbolid (ingel, kotkas, lõvi, härg).

Kiri äärtel on järgmine:

Anno · dñi · MCCCC [a] lr · qcto · iul[ij] obiit ·
heidenricus | savyerne · vasall' | h · instituit ·
statione · corporis xpi · qntif.

S. o.: Issanda aastal 1460, 4. juulil, suri vasall Heidenricus Savyerve. Ta seadis selle (paiga) Issanda-ihu-raham kohaks.

Nähtavasti on mõte see, et see paik on määratud niisuguse hingusrahu paigaks, millise rahu saavutas meile Issanda ihu, olles ise surma-hinguses¹⁾.

1) Körber'i ja Brotze selle koha seletus on liiga kunstlik ja vähe tõenäoline (Körber'i juures, m. t.).

P. 20. Heidenricus Sauyerue hauakivi.
(Usuteaduskonna muuseumile üle antud. Oma ülesvõte.)

Õ. E. S-i teine kivi on ainult kiviosa, kuigi kaunis suur¹⁾, aga vähese kirja-osaga. Ei ole korda läinud, selle kivi joonist Körber'i juures leida.

Kivil praegu olevad sõnad ja tähed on järgmised:

Anno · dni · m
 . . . . .
 . . . . .
 . . . . . der · god · gn(ade)
 * * *

Kui meie pilku tagasi heidame nendele võrdlemisi vähestele hauakividele, mida meie siin oleme käsitleanud, ei saa meie eitada, et ka sarnase ala uurimisel on oma tähendus, ja seda mitte ainult hauakivide omanikkude järeltulijate ja sugulaste kohta.

1) Kõige pikemast kohast 1,75 mt., kõige laiemast kohast 1,51 mt.

P. 21. Teadmatu naisterahva hauakivi osa.
(Usuteaduskonna muuseumile üle antud. Oma ülesvõte.)

Nii annab vaadeldud hauakivide kiri meile mõnda paleograafilist materjali vastava aja kohta (14.—17. a. s.). Neist hauakivist saame teateid siin esinevate vappide ja embleemide kohta, hauakivide kaunistusviiside ja kujundusviiside kohta sel ajal. Sisult saame mõningaid genealoogilisi ja ajaloolisi andmeid, osalt niisuguseid, mida mujalt kuskilt enam ei saaks, nagu piiskopp Hartung'i surma-aasta ja ehk ka kuupäeva kohta, superdent Albogius'e surma aasta kohta, pormeister Nummers'i, raehärra Morian'i, Pael Wedde, Claes Blatman'i j. t. kohta.

Nicolaus Moller'i hauakivi aitab lahendada probleemi Tartu doomkiriku ümberehituse rp. ümberehituse-viisi kohta. Oma ette on nad kõik mineviku ja ajaloo mälestusmärgid ja sellelt seisukohalt väärivad tähelepanu eriti ka rootsikeelsed hauakirjad, ei puudu tähendus isegi väiksel venekeelsel hauatahvliil Jaani kiriku välisseinas.

Präanimistilised motiivid Kalevipojas.

E. Tennmann.

(Järg).

Et haud on surnu elutuba, seinte ja laega, põrandaga, uste ja akendega, ei ole mitte sümbol, vaid paistab sellena ainult, kui hilisemad eeldused ei lase meid tungida vastava mõtlemise või mõtlematuse astmeni.

Kuna kultuuri elu niisamuti mitmekihiline on kui maapind, mis meid kannab, ei tule sugugi arvesse mitmest kihist päritolevate vaadete kokkujuhtumine ühes laulus. Siin huvitab meid kõige pealt ollus, mis vahet ei tee surnu ja elava vahel, ja mille õige mõte alles siis käes on, kui sõnu võetakse realistiliselt-täpselt. Surnu elab ja kõneleb, küsib ja kostab, käib kodus ja ootab külalisi. Mingit kardinaalset vahet ei ole.

Nii saab Kalevi Poja käimine isa haua koguni teise valgustuse. Ei puudu vana Kalevi haua kohta isegi motiiv, et kalmupealne rohi surnu karvad on:

II 360—365: Muru kasvis mulla peale,
 Aruheina haua peale,
 Kasteheina kaela peale,
 Punalilled palge peale,
 Sinililled silmadele,
 Kullerkupud kulmudele
 (v. III 773—6 ja VII 326—7).

Dialoog isa ja poja vahel III 751—778 ei lase mingit eeldust tõusta, nagu oleks siin kõne kahe „hinge“ vahel. Sest

„sõmer kukub silma peale
 kruusi langeb kulmudele.“

Ja poeg palub kõige otsekohesemas mõttes:

„Tõuse üles, isakene,
 ärka üles, taadikene,
 tule teeda näitamaie,
 kuhu eite kadunesse!

Surnu on nägija, kelle poole võib pöörduda kui oraakli poole.

Tähelpanu väärrib vana Kalevi vabandus:

„Kalju rõhub peale rinna,
 kivi raske peale keha.“ (III, 771—2)

Sarnaselt vastab uppunud Saare piiga oma vanemate kutsele (: Tule koju, tütrekene IV, 720—2):

Või ei tulla, taadikene,
Või ei peasta, eidekene,
Vete koorem vaevab kulmu,
Lainte raskus silmalaugu,
Meri sügav südameda.⁴

Ometi elab ta mere põhjas edasi -- Kalevite kii-
gutusel, Sulevite suigutusel (IV, 888—890).

Kalevi Poja teisekordsel tulekul isa hauale enne liisu heit-
mist, ütleb isa:

„Katki olen kaela luusta,
pihupõrmu põlve luusta,“ (VII, 836—7)

Kas pole õigustatud oletus, et siin on tegemist surnu-
luie või kaelamurdmisega, mis vastab pealahutamisele kehast,
et surnu kodukäimisega omaksid ei kohutaks? Ometi püüab ta
poega trööstida. Kindlasti ebaehtsas lõpus püüab lauluisa kõdu-
nevat surnut päästa teise surma eest. See on hauatagune
elu otsekoheses mõttes.

Mitte ainult üksikhaud, ka koguhaud, perekonna haud, või
suured koopatalised kivist laotud ja kivilaega kaetud hauad
on elamud. Seda kinnitavad seal leiduvad tarbeasjad ja toidud,
või toidunõud.

Sarnaste suuruse kohta on Soome Karjala nurgas Iloman-
tsis järgmised „andmed“:¹⁾

Kun kukko laessa lauloi,
laulu ei kuulu lattiahan;
peni haukkuvi perässä,
ei ääni ovehen kuulu.

Ruumikast koguhauast ja suurest sügavast merehauast
(Saare piiga) on ainult sammukene maa-aluse põrgu-
hauani, kus Kalevi Poeg kaks korda viibis.

Et haades, maanala või toonela ja kõik muud maa-alused
varju-, pimeduse- või kurjuse-riigid alguse surnuhauast on saanud,
pole enam uudis. Loomulik, et ka nende valitsejad, käsilased,
tegelased surmariigi elanikud on. On ju üleüldse ka igasugused
haldjad surnute teisendid — õigem moondised. Ja valitsejad või

1) K. Krohn l. cit. 62.

ülemad neist on selleks saanud ainult kõige esimestena või vanematena. Esimene surnu uuel surnuaial saab surnuaia haldjaks ehk valitsejaks (— mitte vaimuks!). Esimene surnu metsas on metshaldjas, resp. metsa kuningas, järvel või merel — vete isand.

Iga ala valitseja püüab oma valdkonda suurendada. Ka surmariikide valitsejad ja nende sulased käivad omale saaki otsimas. Olgu jälle (XIII 355), „kolm meest tahmaspalgeda“ Kreutzwaldi vabal valikul või muinasjutu riismest võetud, mõte ise on tabav: — tahmaspale on surnu värv, niisama kui ka sinakas ja kahvatu. Nõnda sinine suits või loigukene XIV, 856, mis põrgusulaste kadumise juures tõuseb või maha jääb. Kas ei tähenda ka sõnad: tagurpäri taat, vastuoksa eit, pööraspea piiga (XIII 382—4, 443—5) vaenulist vastolu maapealseile inimestele, kelle kui saagi peale, surmariigi elanikud kui oma orjade peale nii maiad on? Põrgus leiabki KP kolm õde, kes vangis istuvad, sest nad on ilusast maapealsest elust äraviidud, sinna kus

nüüdap kurbtus võtab karva,
puna neiu palgedelta. (XIII 549/550),

Nende laulus on kõne „lunastuse lootusest (573). KP annabki töotuse — XIV 538: lunastelen lapsukesed. Ta saadab ka oma töotuse täide — „maagilise põgenemise“ motiivi järele.

Teisel põrguskäigul näeb KP seal eeskojas oma ema heatahtlikku varjukuju, mille tema umbkaudu äratunneb. Siis võitleb ta põrgu „vägedega“ — n. n. sillasõda. Võitlus sillal teise ilma teekonnal on tuntud mitmes homikumaa mütoloogias. Kuid präänimistilises mõttes huvitab meid enam, et võitluses KP-ga (XVIII 474/5)

sinna langes sadandaila
surma sülle sellikesi,

mis on teine — lõpulik surm, ja et

Sarviktaati sunnib teisi
surma tee sammumaie, (XVIII 500/01)

et

silda vankus väe alla,
Kõikus raske koorma alla (576/7).

Põrguväed on realistiliselt kujutatud: nad on sillale koormaks; ka nemad peavad surma hirmuga võitlema. Muidugi pole

siin tegemist dogmadega, kuid ometi mõttelise umbkotiga, just naiivsuse sunnil, nagu ka präanimism endast mingit teadlist süsteemi ei anna, kuid nimelt süsteemi puudumisega ometi kindlad piirid ja ülepääsematud seisukohad omaks võtab.

Puhas präanimism peaks vastama muidu puhtale materialismile või positivismile, kuid ka see pole võimalik, sest neis on seks liig palju ratsionaalsust, kuid präanimism seisab „väljaspool“ ratsionaalsust ja irratsionalismi, väljaspool gnoosist ja agnositsismi.

Kõneledes põrguliste surmast tuleks seda ka 'teiseks' surmaks pidada väga suures kokkukõlas Joh. Ilm. 2,11-ga selle poolest, et teine surm veel hädaohtlikum on kui esimene, sest ta on lõpulik. Kuid surma enese mõiste on präanimismi astmel väga küsitav, kuna nähtusel palju sarnasust on unega. Siiski ilma surmata ei saa ka teist surma olla, s. t. teisest surmast saab kõnelda ainult präanimistilise eeldusega, parem tingimusega, et esimene surm ei sureta. Aga teine surm ei tunne hinge, ja on sellega ka präanimistiline iseloomult, kuid terminoloogia võib vaevalt olla präanimistiline. Siin on nähtusega tegemist, nagu meil, kes elamusena maitsevad või kannatavad hulka nähtusi või kogemusi, mis tõeliselt olemas on, kuid mille kirjeldamiseks puuduvad sõnad. Ja et mõnda silmapilgu elamust väljendada, tuleb anda umbkaudseid osatavaid pilti hulga sõnadega, millest raske välja lugeda kindlat tõtt või järjekindlat mõtet. Lubamata on siis muidugi nii mitmest tuulest läbikäinud sõnu ja salmisid eksegeetiliselt pressida. Ja ometi tuleb neid arvesse võtta kui paratamatut väljendust ülepääsematuile mõtteile, mille idu peitub ürgprimitiivsuses, kuna väljendus ise võimalikuks sai vastava terminoloogia tekkimisega hilisemal ajalärkel. Sellega pole meil präanimismi jälgimisel mitte ainult usuloolise, vaid ka keelelise ja mõistelise sünkretismiga tegemist, mida ei tohi silmast lasta. Sellega on ju seletatav järjekindluse puudus, mõistete ja kujutluste voolavus, mitmesugused identifikaatsioonid ja hiljem differentseerumised.

Kuna präanimism vaimu ei tunne, on seda õpetlikum põrguliste ja sortsilaste surmamine, nii et sellest materjaalsed jäljed järele jäävad. KP hakkab peale võitlust ja tarvilikku puhkust

surnuid sillalt koristama, (XVIII, 600)
puistas neid lainettesse,

viskas virnad luhadele,
suuremaid jõesuhu
mälestuseks mädanema (608).

Veel drastilisemalt on mõisted segatud sortsilaste tapmise episoodis III 12—41, mis täitsa motiveerimata sissevõetud. Silmatorkav on, et

kurjad vaimud (!) kohkunesa
põgenesid Pikse pakku
laia mere lainettesse.

KP kargab neile järele, püüab neid (vaim — !?) kui vä h ke (!) kotti, kauni kaelakoti täie. Kaldale tulles paiskas ta nad maha

Pikse raudavitsa alla,
kus neid puruks kolgitie,
hundi roaks hukatie.

Vaim saab lihaks. Kuid see pole mingi paralleel Johannese evangeeliumi proloogile, vaid usundlooline sünkretism animistilisest ja präanimistilisest ollusest, viimase domineerimisega.

Maa-aluste sekka tulevad üleüldse kõik hiiglased ja härjapõlvlased lugeda. Põhja sõidul Lennukiga satub KP Hiigla targa maale, kelle tütar magajad reisijad kapsalehtede alt põlle nopib ja isale näidata viib. Peale mõistatuste mõistatamist või tarkuse proovi otsustab Hiigla tark:

Need on pealtmaa naiste pojad (XVI 841). Järelikult on ka Hiigla tark oma perega altilma elanik. Ka KP ise on viimaks hiiglane. Ja hiiglasena, kelle kehamõõdud muutlikud nagu viirastuses või unenäos, ei ole temagi kaugel enam kodukäijast. Ka tema on elav surnukeha, isegi põrguvärvavas. See on meie vastus Kalevi Poja tõelise iseloomu kindlakstegemises.

Värskas preestrid Anikita Jakowlew ja Jakob Andrejew ja Werhoustinski sugukonna algus.

O. Sild.

Usuteaduse ajakirja II aastakäigu 3. ja 4. numbris ilmus eesti- ja venekeelne pihtimisekorra kava a. 1776. Selle autor ja kirjapanija oli Värskas preester Anikita Jakowlew. Kuna eesti murrakus kirjutatud tõlge mulle tolle aja kohta võrdlemisi rahul-

oldavana tundus, huvitas mind autori isik oletades, et see ehk setu rp. eesti soost võiks olla. Pöördusin Värskas praeguse preestri poole palvega, et ta Värskas kirikuarhiivi läbi vaataks, kas seal ei leidu teateid Anikita Jakowlew'i ja selle terve asja kohta.

Preester Miltop tuli palwele wastu ja teatas 1. okt. 1928 oma sellekohase uurimise tagajärgedest, saates ühtlasi kimbu tolleaegseid ülestähendisi ja lehti (вѣдомости) j. m. Preester Miltop'i ja arhivaalide andmeist saame järgmise pildi.

Nikita (pärastpoole Anikita) Jakowlew on sündinud umbes 1750 (1782 oli ta 32 aastane). Ta võrsus Oudova kreisi kiriku-maadest asuvatest talupoegadest (подушной окладъ вотчины Архiereйской изъ крестьянскихъ дѣтей писанный въ послѣднюю ревизію ... въ Гдовскомъ уѣздѣ ремецкой губѣ въ Деревню Лугъ). Kuna tema ema Anna Mihailova pärast (1789. a. 18. juunil) Värskas vene-õigeusu kiriku liikmeks salviti („Pelaa-gia“ nimega) ja sama aastal juunikuus († 20 juunil) oma mehe Jakob Nikolaew'i kõrvale Värskas maeti, võiks ehk oletada, et ka Nikita alguses luteruseusuline oli. Rahvuse poolest oli ta „чухон-ской націи“.

1761. a. võeti ta Pihkva seminari (взятъ былъ въ Семи-нарію Преосвященнымъ Гедеономъ): Ta õppis siin vene keelt, õigeusu seadust j. m. Õppis ka natuke greeka keelt, kuulas maadeteadust ja ajalugu, jõudis usuteaduseni ja õppis nootide-tundmist, vaheaegadel oma emakeele lugemist ja kirjutamist. Tema käsikirja järele peame otsustama, et ta oskas ladina keelt. Ta oli seminaris kuni 1774. Kuna Petserimaal eriti Liivimaa piiril tarvis oli preestert, kes rahvakeelt oskab, pühitseti ta 27. märtsil 1774. a. Värskas (rp. Verska) küla (Верхоустинское село) ph. Jüri kiriku preestriks. Selles koguduses ei mõistnud pooled liikmed vene keelt. See kogudus oli asutatud 1759 Petseri kloostri Värskas osakonna asemele (koguduse sissetulekute ja väljaminekute ülestähendised esitati Anikita Jakowlew'i poolt esi-teks Petseri kloostri arhimandriidile Joosepile, siis vaimulikule konsistooriumile). Anikita Jakowlew'i eelkäija Värskas koguduses oli Aleksander Simonow. Koguduselikkmete arv oli 1780. aastal: 715 m. + 745 n.; 1793. a.: 730 m. + 783 n.; 1804: 969 m. + 1020 n. (kõik talupojad peale vaimulikkude: preestri, diaakoni ja kõstri). 1782. a. oli Anikita Jakowlew juba lesk. Tema juure pandi diaakonid ka rahvakeelt õppima (v. „Указъ ... изъ духов-ной ... преосвященнѣйшаго Иннокентія, Архиепископа псков-“

скаго и рижскаго конспетории . . .“ 15. oktoobrist 1775).

Vahepeal 17. maist 1792 kuni 17. septembrini 1792 oli ta mereväe laevastikus ametis. 1792. aastal 23. märtsil läks vene-õigeusku Anikita Jakowlew'i ligidane sugulane (племянникъ) Jakob Andrejew, kusjuures isavaderiks oli Anikita Jakowlew ise, emavaderiks Tailova preestri Feodoot Afanasjew'i abikaasa Julitta Emeljanowa. Jakob Andrejew õppis Anikita Jakowlew'i juures vene keele lugemist ja kirjutamist ja kirikulaulu.

1798. aastal 10. augustil arvati ta väikekodaniku seisusest (изъ мѣщанъ) vaimulikku, et ta Värskas õpetust annaks talupoe-gadele, 1802. a. 21. märtsil määrati ta alamdiaakoniks (Во Дьячка въ Мальской погостъ), 1803. a. 27. märtsil määrati ta Värska köstriks (въ паномаря), 1805. a. 10. jaanuaril pühitseti ta Värska preestriks surnud Anikita Jakowlew'i asemele. Kuna Anikita Jakowlew 18. mail 1804. a. veel elus oli (tema allkiri sellest päevast on olemas), on ta seega surnud 18. mai 1804 ja 10. jaanuari 1805 vahel. Ta on maetud Värskas.

2. Kui meie nende teadmiste varal veel kord silmitseme Anikita Jakowlew'i kirjutatud pihtimisekorra kava aastast 1776, näeme, et selgust oleks veel tarvis selle kohta, kes see preester on, kellele Anikita Jakowlew pühendas oma käsikirja. Hoolega vaadel-des pühendust I-sel ja II-sel leheküljel väidan, et see pühendus on pärast juure lisatud ja alguses esilehel ei olnud muud kui II leheküljel all nurgas: 1776 году Генваря дня.

Seda tõendab asjalugu, et kiri I-sel ja II-sel leheküljel pais-tab värskemana kui muil leheküljil; edasi on II-se lehekülje nurgas seisvad sõnad: „1776 году Генваря дня“ muust kirjast suure nurgelise klamriga (J) eraldatud, ja viimaks esineb siin allkirjas „АНИКИТА ЯКОВЛЕВЪ“, kuna 1776 (kuni 1781) allkirjadena muidu alati esineb „НИКИТА ЯКОВЛЕВЪ“ ja alles 1782. aastast peale „АНИКИТА ЯКОВЛЕВЪ“.

Meie ei eksi vist, kui väidame, et Anikita Jakowlew selle käsi-kirja on kirjutanud enese jaoks ja siis pärast pühendanud ja jätnud oma järeltulijale Värska (Werhoustinski) preestri-le.

Tõenduseks on, et esimesele leheküljele teise isiku käega veel hiljemalt juurelisatud sõnad nähtavasti tema sugulase ja järeltulija Jakob Andrejew'i käega on kirjutatud: tähendab käsikiri oli tema kui Verska preestri kätte üle läinud.

3. Ka Jakob Andrejew ise ja ta perekond ei ole ilma tä-henduseta. Kui ta 1805 preestriks sai, oli ta 30 aastane.

Ta abikaasa oli Ewdokia Iwanowa 27 a. vana, lapsed Nikolai 6 a., Ewdokia 4 a. vana; pärast sündis veel Wasilij. Nagu nägime, oli Jakob Andrejew Anikita Jakowlew'i õpilane ja ei olnud seminaris käinud.

Kuid ta poeg Nikolai saadeti seminari. 9 aastaselt oli ta seminaris („въ рускомъ класѣ“ (клировая вѣдомость 1808. а.); edasi teatatakse temast 1809. a. teenistuslehel: находится во Псковскомъ Духовномъ уездномъ училище въ первомъ отдѣленіи“, 1810 on ta sealsamas „въ нишшемъ классе второмъ отдѣленіи“. Mis meid aga eriti nendes leitud märkustes huvitab, on neis leiduv juuretähendus: „а прозваніе ему Верхоустинскій“ (nii kõigil neil mainitud teenistuslehtedel — клировыя вѣдомости). Tähendab, esmalt koolis saadi see liig-nimi, mis siis tuntud perekonnale ja sugukonnale on tänapäevani omaseks jäänud ¹⁾.

Niiviisi on Anikita Jakowlew ja ta ligidane sugulane Jakob Andrejew, kellest Werhoustinski sugukond on välja kasvanud, ühed vanemaid eesti soost vene-õigeusu preestreid ja Anikita Jakowlew'i eestikeelne pihtimisekorra-kava üks vanemaid sel alal.

Peale Verska-Värška õigeusu koguduse esinevad vaadeldud dokumentides sel ajal veel Rärina (Ряпинскій погостъ — сказки къ ревизіи... въ 1782 году) ja Tailova (Tailova preestri abikaasa esines Jakob Andrejew'i emavaderina).

Kristlik huumor.

E. Tennmann.

Huumor on stiili kõrgem aste ja kuulub niisugusena liikumise funktsiooni piirkonda. Algastmel ilmub liikumine reaktsioonina tajele (tuntusfunktsiooni algastmele) mängus, see on oma jõuga asjade mõjutamises (laste ja loomade juures). Kogemused toovad vähe haaval süsteemi juure ja suurendavad osavust.

1) N. Leismann'i sellekohaseid teateid (Õigeusu ajalugu Baltimaal uuemal ajal, lk. 25) tuleks vastavalt mõista rp. parandada. Siin kohal mainib N. Leismann ka seda, et Werhoustinski kogudus on endise Võru nüüd Isborski maakonnas. Vaadeldud dokumentides 1783—1793 arvatakse ta Petseri maakonda kuuluvaks, dokumentides 1782 ja 1797—1810 — Pihkva maakonda.

Mäng areneb tehniliselt. Teadlikkus tõstab mängu kunstiks. Loobumine perspektiivsest-egotsentrilisest huvist paneb maksma objektiivsed normid või ideed niihästi ratsionaalseis kui vabais kunstides. Kunst võtab idee juhiks või sisuks ja on tema ilmutaja liikumises. Liikumatud kunsti esemed on sellega ainult kunsti saadused, mitte kunst ise. Viimane on ikka hingeline funktsioon ja jääb selleks.

Kuid on veel kõrgem aste kui objektiivne. Sest objektiivne on üks vastandeist (korrelaatide paarist). Nagu mõtteteadus on kõrgem üksikust objektiivsest eriteadusest, nagu kristlik religioon on suurem objektiivsest eetikast, vaba igast affektist, igast rippuvusest, — nõnda on huumor — kõrgeim stiil, üleval pool mitte ainult perspektiivsest liikumissuunast ja normeeritavast kunsti objektiivsusest. Huumor on vaba perspektiivist ja projektsioonist. Kristlik huumor peab ka vaba olema põhimõttelisest või juhuslisest isiku identifitseerimisest ilmaga või Jumalaga, sellega pankosmismist või panteismist. Aga ta on ka vaba dogmatismist, nagu ka eetiliseist sundusest. Huumor on tõeliselt vaba.

Huumor, mida leiame väljaspool ristiusku, enne ristiusku või projektiivselt taibatud „ristiusus“, tuleb kindlasti eraldada kristlikust huumorist. Kristlik huumor on igal tingimusel üleolev kõigest tingitust. Sellepärast ei saa teda ka dogmatismiga kõita. Huumor ei ole kellegi nali, kuigi nali puhtamas mõttes kui rahvakeelne sõna võib tendentsi näidata huumori sihis ehk sisaldada primitiivselt tema iseloomu idu.

Mõistena tuleb huumori fikseerida kui perspektiivsest, projektiivsest ja objektiivsest erialast üleolevat stiili kõrgeimat astet.

Selles valguses saab meile palju arusaadavamaks evangeeliumis. Isegi dogma kaotab oma teravuse ja saab kasutatavaks huumori valguses. Siis ei ole enam tähtis dogma eitamine, sest see vastaks ainult objektiivsuse tarbele: Huumor viib meid välispoole relatiivset head ja kurja, vabastab meid subjektiivsest ühekülsusest ja on indiviidi tõsise lunastuse väljendus.

Just oma suure kõrguse tõttu annab huumor sageli tabamatuse või seletamatuse mulje. Siis kõneldakse hea meelega irratsionalismist, müstikast või agnostitsismist, kuna oleks õigem kõnelda huumorist ja tema kasutada olevast teravamast loogikast. Hermann Schwarz näiteks, ütleb: kui Jumal sünnib minu sees,.... Schwarz on tuntud filosoof ja võitleb isegi ristiusu eest. Kuid heakohtlane kristlane ei saa kuidagi leppida sellega, et igavene

Jumal alles ise sündima peab, ja pealegi üksiku isiku sees. Et igavik ja sündimine loogiliselt ühte ei sünni, on selge. Niisama raske on projektiivselt mõtlevale usklikule mõista, et Jumala sündimine üksikus isikus tähtis võib olla. Kui seda lauldakse Jõululapse kohta („ka minu südames sünni“), öeldakse lugu teine olevat. Kuid siis unustatakse Jeesuse praeksisentsi õpetus ometi kergemine ühes tema jumaliku iseloomuga.

Huumori väljendus on loomulikult paradoksiline. See paradoksilikkus on harilikult väga „reaalsuse“ vastane. Sagedasti otse võimatu: „Ja mina ütlen teile ka: tehke omale sõpru ülekohtusest mammonast.“ Mõistmata, võimata sõna? Hoidugem paradoksides terade nüristamisest. Jeesus ei või ometi meeleehead või altkäemaksu soovitada. Aga mis on siis tõesti loomuvastast, kui mammonat tõesti nagu pilkeks kasutatakse sõpruse võitmiseks, muidugi mitte sihilikult, nagu ülekohtune majapidaja, — see oleks jälle perspektiivne-egotsentriline ja projektiivne — eeldaks õndsust välisilmas. Vaid loomulik, iseendast mõistetav peab olema, et „mammon“ ei ole enese otstarbe, ega inimese ostmise vahend. Mammona mõiste ise saab terava pilke aluseks. Kas mammonal võib olla — eetilisi omadusi? Mis õigusega kantakse ülekohtus mammonale üle? Ehk on inimene ise tervelt „ülekohtune“, sest ta ei ole endale midagi täielikult ise loonud ega teinud? Kõik mis tal on, on ju antud, kingitud, võõras, „ülekohtune“, olgu see elu, tervis, jõud, anded, meeled, võimed. Inimene ise kõige oma „mammonaga“ — võõra ja siiski otse jumaladatud varaga ja selle orjamisega, on läbi ja läbi ülekohtune, kui ta seda vara raiskab ja ei suuda sellega endale sõpru teha, nagu ülekohtune majapidaja viimasel silmapilgul. Arusaadavaks saab tema isanda kiitus. Sest tõesti, majapidaja päästab enda ainuõige meetodi leidmisega. Ja mammona mõiste laieneb sisult ja selgub sihilt. Teravus teravuse peal: Majapidaja õpib võõra varaga vabanema omakasupüüdest. Ja kui ka viimane katse pole sellest vaba, ta on ometi puhtam ja toob — kuigi imelikult — pääsmise lootuse. Mammona teenistus astub lunastuse teenistusse ja pöörab sihi jumalateenistuse poole. Igavesed kojad naeratavad vastu.

Tohime ütelda: evangeelium kubiseb paradoksides. Neist ei tohi kunagi dogmasid septseda. Sugugi asjata ei kõnelenud Origenes allegoorilisest kirjaseletamisest teiste seletuste kõrval, keelamata sõnalist mõistmist neile, kes enam ei suutnud. Kuid

huumori ümbertegemine dogmaks jäi sellega nimelt ainult individuaalseks harimatuse eesõiguseks.

Tuntud on sõna eluhoidmisest ja elukaotamisest. Elu mõiste kahes tähenduses — egotsentrilises ja Jumala teenistuses. Protest lihaliku elu vastu ei annagi ennast lühemalt ega selgemalt väljendada.

Vaevalt tuldakse selle peale teravamalt huumori leida sõnas; „Pahandused peavad tulema. Aga häda sellele, kelle läbi pahandused tulevad.“ Selle sõna tõsise tähenduse on kontekst ära varjanud — sõnaga väetimate pahandamisest ja vesikikivist. (Luuka 17,1.2). Matt. 18,6.7 leidub viimane lahus esimesest. Matteus, suurem kompilaator, on seekord Luukaga osad vahetanud. Ja Luukas, muidu ikka teravam, on seekord eksiteele sattunud ja viinud. See, kelle läbi pahandused tulevad, ei või siin Iskaariot olla, vaid ainult see ise, kes sõna ütles. Ap. Paulus tabab hästi, kui ütleb: „Sõna ristist on juuda rahvale pahanduseks.“ Jeesus oli variseeridele tõesti pahanduseks. Tema ise tundis seda kõige paremine, niisama pahanduse paratamatust ja selle tagajärgi. Kuid stiil oleks kahvatu olnud, kui ta oleks ütelnud; „Mina olen see, kes pahandust toob. Häda minule.“ Ja hoopis kindlasti oleks see sõna ununenud. Nüüdki on jälle ainult Luukas oma huumori instinktiga sellegi sõna päästnud.

Kuid kas teises variatsioonis ja „pehmemal“ kujul ei leidu see rahva hinnang Jeesusest (muidugi ikka vaenlaste juhtimisel) väljenduse Matt. 11,16—19? Poisid turul oma tujukusega on tuulelipu iseloomuga massi pildiks. Tõsine konflikt on kahe põhimõtte vahel — kollektiivne (siin rahvuspoliitiline, variseeriline) egotentrilikkus ja üleolev tõde isikus, mille väljendus ei allu ruumilis-ajalistele mõistetele; kohalik juhuslikkus ja igavene tõde paratamatus. Katsuge neid asju tabavamalt ja drastilisemalt kujutada.

Huumoris avalduv üleolek nimelt objektiivsemastki õigusest ja eetikast, mis ei küüni ometi ristiusuni, peegeldub iseäranis selgesti ütluses pahema põse peale löömisest ja vaenlase armastuse nõudes. Siin jääb iga õigus pankrotti ja armastus muutub absurdumiks, kui tuldakse süstemaatilise eksegeetilise pingutusega. Ometi ei tohi sellest järeldada intellekti saamatust või irratsionalismi propaganda õigustust. Huumor on niisama vähe mõistuse vastane kui usk ehk isegi tunne. Vastupidi: nad on koordineeritud. Ja huumor kuulutab ennemine mõistuse teravust kui saa-

matust. Saamatu projitseerib oma puuduse sinna, kus ta õppima peaks.

Kas on aga ka võimalik leida teravamat vastolu õiguse religiooni tüübile või judaistlikele tasumõttele kui siin? Ses valguses võidab palju teravuse ja selguse poolest sõna päiksest ja vihmast, mis ei tee vahet õige ja ülekohtuse vahel, seistes „välispool head ja kurja“ ja mis on ometi kõrgeima headuse sümbol, iga tahes kõrgemal pool „objektiivset“ õigust. Juuda ja rooma õiguse usundi mehed võiks loogiliselt ütelda: Jumal on siin ülekohtune. Kuid mis õiguse dogmale võimata, on kristlikule huumorile loomulik ning püsib „õigusega“ evangeeliumis. Sellega on loogiliselt kinnitatud kristliku huumori üleolek isegi objektiivse õiguse astmest. Sellega ühes ka selle stiili paratamatus evangeeliumi väljendamiseks. Ses mõttes saab otse möödapääsematuks kristliku stiili teravus, Pauluse antinoomiad ja Tertulliani „credo, quia absurdum est.“

Niipea aga kui kõike seda võetakse sõnaliselt, on stiil otsas ja sisu moonutatud. Ses mõttes on ka Luter kaugelt ja võrratult suurem kui juriidiline-loogiline Calvin. On ju hästi tuntud Luteri seletus vabadusest: inimene — kõige teener armastusest, kõige isand — usu läbi.

Huumori valguses paistab liistu peale tõmmatud dogmatismi hädaoht ja kahjulikkus eriliselt selgesti. Toogugi huumor stiilina ohtralt üllatusi ja väljusarnasid helgiviskeid, neis on enam süsteemi kui pingutatud kavades ja ülevaadetes, mis kõik ärapaigutavad nüriduse hinnaga. Kuid see pole jällegi mitte agnostitsismi ega süsteemi vastasuse kaitse. Oli aeg, kus tõesti süsteem kui niisugune purunes. Neid on palju purunenud. Süsteemi olemise küsimus on praegugi kaalul. Aga mikspärast? Süsteem, kui ta jääb objektiivse õiguse pinnale, kas või loogika nimel, see on, kui ta isegi objektiivsest õigusest kõrgemale ei tõuse, ei suuda kunagi rahuldada kristlikku usku ega leida temale vastavat stiili. Nii ei ole kristlik huumor kellegi juhusline nähe, vaid on koguni süstemaatiline paratamatus.

Huumor allub sellega ka teaduslikule käsitlusele, liikide, elementide, kujude suhtes. On juba öeldud, et tuleb eraldada kristlikku huumori eelkristlikust ja muust. Prohvet Elia pilge Paali kohta („Vahest ta magab“) on fanaatiline-kibe, sellega ego-tsentriline ega kuulu siia. Ristija Johannese: „Jumal võib Aabra-

mile neist kivist lapsi saata“ oleks Jumala universaalse kõikvõimsuse väljendusena niihästi kui kristlik, kui tal mitte projektivismi maik juures poleks (Jumala absoluutne transtsendentsus — välispool inimest), kuid igatahes kõrgem kui sealsamas: „Kes on teid põgenema õpetanud tuleva viha eest?“ Tõeline kristlik huumor on suurem kui kihvtine sarkasm, metoodiline iroonia (Sokrates), pädagoogiline *μαιευτική*, usuliselt erapooletu paradoks, üllatav antinomia, isiklik pilge, pahatahtlik naer või hirvitamine, või saamatu veidrus (koomika) ehk mõttetu absurdum.

Et huumor kontrastidega töötab, on metoodiliselt paratamatu. Vastolud on nagu astmed, milledel tõusta vaja. Huumoorilise ütluse elemendid on loomulikult perspektiivsed, nagu terve keele aparaat oma sõnastikuga. Sõnastikule nõuda absoluutsust on niisama võimata nagu laevade signaalidele. Need on hoolimata „psüühilisest“ põhjendusest ikkagi „kokkuräägitud“, tingitud. Huumor, pealegi kristlik huumor nõuab nende keeleliste perspektiivsete märkide abilsuuremat taga — antiteesidest üleolevat viimast tõtt. Ta võib küll drastiline olla, sellega ka pädagoogiline, kuid mitte pealetükkiv, küll väljakutsuv, äratav, ometi ilma „füüsilise“ võimuta, hea — väljaspool head ja kurja. See on tema „müstika“. Ta on vaba, niipalju eetiline, üleolev — niipalju religioosne, igavene — niipalju kristlik. Aga ta austab ka selle vabadust, kes nähes ei näe ja kuuldes ei kuule. Neid karistab — justitia.

Hingelised tõkked.

E. Tennmann.

Siia kuuluv komplekside kogu on äärmiselt suur.

Mitte ainult hingekarjane, iga kasvataja, politikamees, iga juht igal alal pörkab hulga takistuste otsa, mis tema tööd kinni peavad. „Kui sa teaksid, mis Su rahule tarvis on.“ „Nad ei tea, mis nad teevad.“ „Soodomal ja Komorral peab hõlpsam põli olema“, sest Kapernauma ja teiste linnade kangekaelsus ja reaktsioon evangeeliumi vastu oli kaugelt raskem kui vanade naiivne alateadvus või teadvusetus.

Kreeka „saatus“ (*μοίρα*), usuline „pärispatt“ oma ülesamatusega ja fanaatiku vägivald nende äravõitmise ihas peegeldavad tabavalt ning kujukalt raskusi, mille „võitmatuse“ mõnda

pessimistiks teeb. Kas pole sellega seletatav ka nii visa kinnipidamine inimese „paratamatult“, otse lootusetult „patusest“ iseloomust, mis teda *νόμιε ἐλπίσιν* ist kunagi ei lase kõrgemale tõusta, kui ainult mõneks hetkeks? Ehk mis vastasel korral niisama paratamatult oletab „kõrkust“ või variseerlust. Kuidas võib see lootusetu pessimism kristlik olla? Sest ta likvideerib ju lunastuse tegelikult. Ehk ta avaldab nii suurt „liha“-kartust ja köidab kristliku eetika sel määral „lihaga“, et ainult veel mingi elu väljaspool ihu saab eetiline olla. Siis on gnostikute järeldus Kristuse ihu kohta küll suuremas kooskõlas selle vaatega ja vaidlus tema vastu ei sisalda mitte suurt selgust, vaid on õige ebamäärane. Ebamäärasuse põhjuse kätteleidmine ju küsimuse lahendamise on aga ligemal kui järsku vaadates paistab.

Tuletame meele, et psühhoanalüütikud hingeliste tõketega (seelische Hemmungen) aastakümneid tegemist on teinud ja hiigla materjali on päevavalgele toonud. Nende andmete põhjal on hinge aparaat õige keeruline. Kuid selle „hinge“ enese kohta ei saa see kool palju midagi ütelda, ehk nad küll seda mõistet, õigemine nime igal sammul tarvitavad. Nad seisavad enamiste positivistilisel alusel. Et see tarvilik ei ole, näib sellest, et on ka teistsuguse metafüüsikaga analüütikuid, kes positivismiga hästi ei sobi, kuigi ka nende ilmavaateline alus mitte lõpuni viidud pole.

Raskus seisab hingemõistes, millele pole kerge leida vastavat kujutlust. Tavaline kujutlus ei vabane isegi filosoofiliselt koolitatud usuteadlaste juures mitte nii hõlpsalt ikkagi mõnest peenenenud varjutaolisest „materias“ ega erine palju india „astraalkehast“. See dualism „vaimu ja ihu“ vahel, mis Pauluse juures nii tähtsal paigal, Jeesuse juures aga imelikul kombel täielikult puudub, on eriliselt suure tähendusega. Mitte kui tarviline, vaid kui täiesti eksitav ja ülearune element ristiusus. „Lihalikkuse“ olemus ise ei olegi lihalik. Palju õigem on seda nimetada Teichmülleriga perspektiivseks. Oluliselt on ta niisama hea hui egotsentriline. Kuid tähtis on seda hingelist olukorda mõista nõnda ütelda — eel-eetiliselt, prämoraalselt. Siis alles saame puhthingelisest elust aru. Ja saame ka aru, et „lihalikudki“ patud on oluliselt hingelised. Isegi lihapatu olemus ei peitu mitte tema lihalikkuses, vaid egotsentrilikkuses, parem perspektiivlikkuses, see on: ainult oma seisukoha tunnustamises, — järelikult, hoolimattuses teisest hingest, kellele sellega ülekohut tehtakse. Isegi teise, juriidiliselt

õigustav, nõusolek ei vähenda egotsentrilikkust, kui ta enesel ülesaa-mata on jäänud. Perspektiivsuse või egotsentrilikkuse äravõitmine algab sellega, et suudetakse mõttes ja tundes asetuda teise isiku seisukohale. Kuid see on võimalik ainult siis, kui oldakse ise enne olnud tol seisukohal, millel teine praegu on. Sellega omatatakse „objektiivne“ seisukoht, mis on loobunud seekord omast perspektiivist, nagu geomeetria.

Vaimu ja liha vahekord ei ole mõtteteaduses kuigi palju edenenud ega selgunud. Siis on ka loomulik, et usuteadus oma eetikaga edasi ei pääse. Oleks aga mõni usuteadlane siin uut selgust toonud, siis oleks see pidanud kõige pealt ka mõtte-eadusele mõju avaldama. Muidugi kui mõtteteadlased vabad oleks „hingelistest tõketest“. Need tõkked ei takista ainult üksiku ja hulkade edu, vaid ka teaduse edu. Tõepoolest imestame sagedasti, miks nii selged tõed aastasadu tähelepanemata jäid või praegugi teadmata on. Oleme aga kord hingeliste tõkete jälil, siis võime põhjused kättesaada, takistused äravõita ja tõesti kirikud ja riigid edasi viia.

Meil on sel alal sarnase mehhanismiga tegemist nagu tehnika alal. Nagu keelel ja luulel, kunstil ja käsitööl oma seadus-tik on, nõnda ka hingeelul, mille looming viimaks on terve vai-muelu.

Arusaadav, et siin hädaohtu kardetakse vabadusele. Kuid vabadus pole mitte anarhhia. Ja anarhhiastki kõneldakse suu-rema õigusega kui vastuhakkamisest inimeste tehtud puudulikku-dele või halbadele seadustele, kus jälle üksiku, grupi või terve kihi egotsentrilikkus või perspektiivsus mitte küllalt ruumi ei anna objektiivsusele.

Seadusi liigitame põhiolemuselt kolme liiki: kujundamise, looduse- ja mõtlemisseadustesse. Neist on looduse- ja mõtlemisseadused absoluutsed, eksimatud, parata-matud. Muidugi mitte oma ette kui õhusrippuvad seadused, vaid ikka inimese vaimus, ja ikka ühenduses (koordinatsioonis) sellega, mille kohta seadus maksab. Keemilised ollused ei eksi kunagi. Loogika kui niisugune on absoluutne. Ükski dekreet ei suuda muuta loogikat ega loodust. Looduse valitsemine on sel-lepärast võimalik ainult looduseseaduste kohaselt. Inimesel on see suur võim, et ta neid seadusi teadliselt võib tundma õppida ja nende kohaselt looduses üm-berkorraldusi ettevõtta. Ainult selles mõttes ja sel alu-

sel ongi leiutised üldse võimalikud. Vaimuella puutuvad leiutised pole sugugi vähem tähtsad kui n. n. tehnilised leiutised. Et neid aga ikka liiga vähe hinnatakse, tuleb küll veel praegugi tugeva mõjuga materjalismi arvele panna, vähemast kaudselt.

Ise lugu on kujundamisseadustega. Neid tuleb ju muidu ka loodusseaduste sekka arvata. Seda võiks siis ka mõtlemisseadustega teha. Seaduse iseloom on tema paratamatus. Kuid kujundamisseadus pole nii kindel. Tema lubab kõrvalekaldumisi normidest. Vigaselt kujunenud keha liikmed, loomad, taimed, ühe sõnaga organismid tõestavad seda. Ja õrnem kui organism on hing oma eluga. Ka hingel on oma kujunemistüübid või vormid. Nende tüüpide liigutus on alles lapsekingades. Peab ütlema, et psühhoanalüüstikud oma tüpoloogiaga on kaugemale tunginud kui mõnigi temperamendi uurija. Kuid nende liigutus kannatab materjalistlise orientaatsiooni all. Prägenitaalne dispositsioon ja postgenitaalsed kogemused võivad küll indiviidi mõistmisele või seletamisele tulusad olla. Kuid nähtavasti tahetakse prägenitaalsete dispositsioonide all jällegi eelmiste põlvede postgenitaalsete kogemusi mõista. Siis on hingeelu aja ja mateeriaga seotud. Ja otsustav pole ometi mitte hing. Siin ongi viga. Temperamendile rajatud tüpologia toetub intensiteedile, sellega oluliselt kvantiteedi kategooriale.

Kujundamisseadust võime jälgida looduses igalpool. Olgu see kõige pisem kristall, suurem loom või puu või inimene või ka organismi osa. Et iga tõug, liik või perekond ainult omasuguseid indiviide annab ja iga uus indiid jälle neidsama omadusi avaldab, mis tema vanemal on või olid, on küll harilik nähe. siiski väga tähelepanuvääriv. Missugune jõud see on, mis elavale organismile tema kuju annab või määrab, ei ole ükski veel seletanud. Ka ebanormaalsed kõrvalekaldumised on puudulikult mõistatavad. Pärivuse teooria, ristsugutus seletavad niisama vähe kui kasvatus või traditsioon. Igal juhusel puudub teadlikkus kas täiesti või on minimaalne. Kui ärasaetud puuksa asemele kasvab terve põõsas noori oksti samasuguse iseloomuga ja lehtede vormiga, õitega ja viljaga, nagu kasvama jäänud osal, siis on tõesti õpetlik küsida: kus on see vormiandev võim — kas puumahla sees või selles osas, mis puu seemnest laotus terve puu sisse? Kas kujundamisseadus on n. nim. materjaalses olluses? Ja kuidas tema ennast maksmat paneb?

Kuid mingisugune kujundamisseadus orgaanilises ilmas ja

vaimuelus on kahtlemata olemas. Muidu võiks meid õunapuu melonitega ja kartulipõld kõrvitsatega üllatada. Ja eesti laps võiks järsku inglise keelt kõneleda ilma õppimata.

Et kujundamiseseadus üldse väga järjekindlalt, kuigi kõrvalekaldumistega toimib, ja seal juures mingist teadlikkusest seaduses endas ei kõnelda, on tõesti väga silmatorkav. Ta paistab otse imena. Ega maa ei mõtle viljakandes ega päike paistes või vihm sadades. Orgaanilise ja vaimuilma kujundusseadusi on raske võrrelda ligitõmbamise, raskuse, liikumise ja teiste füüsiliste ning keemiliste seadustega. Siin on enam-vähem tegemist reageerimisega, seal kasvamisega. signimisega, Kui aga leiame kõrvalekaldumisi normist, nagu Siiani kaksikud, siis ei või ka mingit seaduserikkumist eeldada, vaid ainult mõnda vaheletulnud niisama järjekindlat seadust, mis esimest takistas väljaarenemises. Seal läks üks seadus teise vastu. Tekkis seaduste kollisioon, nagu kahe naaberriigi piiri peal. Muidugi ei ole see lõpulik vastus. Sest saab säada uut küsimust: Kas on ühtlases ilmas võimalikud üldse seaduste piirkonnad, mis üksteisega ei sobi? Siis võiks ka vesi mõnikord vastu mäge joosta. Ütleme selle peale, et meie nende küsimistega ei ole veel päris objektiivses ilmas, puhtamas metafüüsikas, vaid ainult perspektiivse ilma piiril. Ja meie küsimiste materjalistline tagasein on avalik, ning metoodiliselt tarvilik.

Ometi huvitavad meid hingelised tõkked, millele eelolevad kujundusseaduste kõrvalekaldumised ainult pildiks. Kasvatajail ja rahvajuhtidel kirikus, koolis, riigis on ju ka teada, kuidas nad juhtida tahavad. Neil on mingi kujutus sest, mis tulema peab. Ajalugu jutustab hulgast loovaist isikuist, kes on terveid inim-põlvi ümberkujundanud. Seadusandlusel on ka oma kujundus-ideaal, niisama kiriku- või riigimõistel. Kuid ka loomulikult inimesel on oma vaimuelu, oma kujunemise kord.

Kui mitu korda on tagasipöördud „looduse juure“! Kui sagedasti on ka inimese vaimuelu parandama hakatud — teadlise plaani või süsteemi järele. On inimeselt nõutud ohvert üldsuse heaks. On indiviidi nimel protesti ja mässu tõstetud alaväärtuslise massi vastu. Üldiselt maksvat kooskõla pole tänapäevani olemas. Ei ole filosoofilist süsteemi, mis oleks saavutanud loodus-seaduste ühtluse ja kooskõla eeskuju. Teadvus ei jõua järele teadvuseta elule. „Elu“-filosoofia teeb etteheiteid „teaduslikule“ filosoofiale, kuid ei jõua ise kaugemale, ega saa ilma teaduseta läbi. Kas tuleb uus pööre „looduse juure“?

Starbuck võrdleb usupsühholoogia praegust seisukorda alkeemiaga 400 a. eest ja loodab, et keemia praegune seadusepärassus usupsühholoogias 400 a. pärast käes on. Kuidas võib kasvatada ja juhtida hinge, kui ei tunne hingeelu sisemist seadustikku? Kuidas võib tõketest jagu saada, kui nende iseloomu ei tunne? Kas lunastamine või vabastamine võib teostuda, kui ahelad külge jäävad?

Starbuck otsis seadusi ja leidis ka terve hulga. Kuid need on väga vähe kindlad, enamiste tingitud ja veelgi ebamäärased. Süüdi on Starbucki puudulikud filosoofilised eeldused. Temal enesel on tegemist hingeliste tõketega.

Tõuloomade kasvatus ja tsirkuse loomade väljaõpetamine on küll raske töö. Kuid rääkimata raskem on inimese kasvatamine vabaduse vaimus. On küllalt seisukordi, kus ei aita ükski õpetamine ega manitsemine. Kõik näib asjata olevat. Kuid milles raskus õieti seisab? Tehnika on ülesaanud suurest hulgast raskustest. Kui masin tõrgub, ei lähe keegi teda tööle kutsuma, vaid otsib vea üles ja parandab ta ära. Siis töötab masin ilma vaidlemata edasi.

Kas tohib inimese hingeelu võrrelda masinaga? Viilukunsti ei saa õppida ilma tehnikata. Aga eeskujuliku tehnika juures võib ta hingekeeled vabisema panna. Kas see on seaduse vastane? Või on see vabaduse vastane? Ja kõige parem ollus kõige selle juures on alateadline, nägematu ja isegi — kuulmatu, hoolimata kuulumisest. Viimane on siin niisama tähtis kui tehnika, paljas abinõu, mitte eesmärk.

Võtame kõnemehe ja puubliku. Kuidas kujuneb nende koostöö? Mille tingitud on selle viljakus? Missuguste eeldustega on meil tegemist?

Inimene, kui hingeline olevus, ei ole mitte kui valge leht ilmale tulnud. Temale ei ole mitte ainult kehaline jõud kaasa antud. Ilma vaidlemata dualismiga tarvitame termini, mis dualismist pärit: temal on „ka“ hingeline võim — dünamis — olemas, millel oma kujundamisseadus. Vaimlise differentseerumise pärast on võimaluste rohkus üksikasjaliselt juba elukutse ja selle teostamise suhtes kaunis arvurikas. Alateadliste eelduste kohta ei tea meie alguses midagi. Lapsepõlves ja elu kestel arenevad need hingelised võimed ja eeldused ühenduses kogemustega ja annavad resultaadis isegi enam-vähem teadlise ilmavaate. Nende elementide selge lahutamine ei ole siin tarvilik. Nimetame selle

osa, mis harilikult võrdlemisi positivistliselt-darvinistliselt „päri-
vuseks“ nimetatakse, märgiga d (-dispositsioon), kogemused — k
ja ilmavaate, mis ei tarvitse kummagiga ühtlane olla — m (-meta-
füüsika) siis võime inimese hinge põhiformelina ülessäada — dkm .

Ütleme, ühes perekonnast tunneme mitu last ühesuguse dis-
positsiooniga d_a , kuid mitmesuguste kogemustega b, c, d , ja sega-
kojulistele ilmavaadetega, mis vastolus nende kogemustega — p, s, k .
Siis on meil kolme venna seas kolm erikuju $d_a k_b m_p$, $d_a k_c m_s$
ja $d_a k_d m_k$.

Kõneleja formel aga oleks $d_i k_j m_i$. Kuidas võib tema kõne
või õpetus rutulist mõju avaldada? Ja kui auditoorium kubiseb
kõiksugu elementest igas variatsioonis? On juba suur saavutus,
kui natukenegi ühtlust on olemas ühe või teise hingelise elemendi
suhtes. Mis ime, kui dotsent oma ettekandega kõige vastolu-
lisema arvustuse väljakutsub. Sest selle põhjus peitub diffe-
rentseerunud hingeeludes. Differentseerumise formelit võib aga
veel palju peenendada ja täiendada. Näiteks võib psühhoanalüü-
tikute ja tõutervendajate eeskujul analüseerida dispositsiooni, nii-
sama kogemusi, sekka võttes miljöö mõju, appertseptsioone ja
traumaatilisi elamusi, ning viimaks eraldada sega-ilmavaate ja usu
elementa nende puhtuses. Siis läheb inimese formel järjest kirju-
maks. Ja iga element sisaldab kivinenud osi, mis saavad ker-
gesti komistuse kiveks kasvatuse, juhtimise või valitsemise ehk
käsutamise juures. Igasugune nivelleerimine ja uniformeedi
tagaajamine saab mõttetuks, meeletuks. Ühtlust ei saa kätte
kõige vähemaski ühiskonnas. Tõesti ühist usutunnistust ei ole üheski
kirikus tegelikult, vaid ainult isiklikus kujutluses.

Loomulik on, et inimese hingeline differentseerumine, vaa-
tamata põhielementide ühtlusele, palju kaugemale läheb, kui taime-
või loomariigi tüüpidesse kuuluvate indiviidide oma. Selles näh-
tes leida mingit takistust edukale vaimutööle võib näha ainult ini-
mene, kellele uniformeet kõige kallim on, muidugi enese mõõdu-
puu järele. Differentseerumine kui niisugune pole mitte tõsine
takistus ega hingeline tõke. Koguni teine on lugu, kui ta satub
selgesti vastuvaidlematult vale teeale. Niikaua kui mingi kindel
tõde alles leidmata, on otsimine tarvilik. Selle joone peal on ka
differentseerumine õigustatud. On aga tõde tõesti kindel, siis
on temast kõrvale hoidmine kahjulik, nagu vette kukkumine sel-
lele, kes ujuda ei mõista, ehk tema omakstele.

Hingelised tõkked on küll igal tingimisel niipalju individu-

aalsed, kui nad igal ühel omad on, iseäranis traumaatilised, mille ravitsemine on väga suure tähendusega. Kuid on ka hingelisi tõkkeid, mis on kahjuks üldiselt maksvad ja ometi raskuseks või koormaks paljudele, kes peavad üheskandma, ilma et isiklikult süüdi oleks. Niisugusi tõkkeid võime leida poliitilistes eeldustes, majanduselus, ilmavaatelistes küsimustes. Nii peeti omal ajal orjapidamist õigeks, niisama mehe eesõigust politikas ja avalikus elus, inkvisitsiooni ja nõidade põletamist ja palju muud. Marks ja Nietzsche võeti otse lunastajatena vastu, kui nad indiviidi õiguse eest väljaastusid, kuigi üks proletaarlase, teine üliinimese nimel.

Hingeliste tõkete alused on suurelt osalt seltskondliselt sanktsioneeritud. Avalik arvamine ei aita seks mitte vähe kaasa. Siin põimuvad individuaalsed tõkked ühiskondlistega ühte kimpu. Inimesed tõusevad ja langevad seltskonna armust, kes mitte alati ühekõrgusel tasapinnal ei seisa.

Kasvatuse ja hingekarjase töös jääb väga palju neist asjust tähelepanemata. Töötajate vähesus on küll tähtis põhjus. Veel tähtsam on aga usulise kasvatuse enese shabloonilikkus valmis dogmatismi tagajärjel. Seesama hiugekarjane, kes protesteerib hingelise mehhanismi vastu, on sealsamas valmis kristlikku lunastamist hoopis automaatsemalt tegutseda laskma, leppides lunastatava pimedas usuga. Kus on siis seal vabadus ja vabaduse piirid? Viimaks jääb ta seal ainult patustamisele, mitte aga õigusele. Revideerigem valjemalt meie teadvuseta eelduste õhkkonda, alateadlist vaimuelu, missuguse pildi meie õige saame?

Mingi uniformiteet ei päästa meid, vaid asjatundlik töö uute tööalade ja eriteaduste ning eelteaduste juurevõtmisega. Siis õpime tundma suurt läve- või pörandaalust vaimuelu, mis nagu muusikariista resonantspind väga tähtsat osa etendab helijõus ja kandvuses.

Tõkete uurimise alust tuleb loomulikult hinges eneses otsida. Liikumise funktsioon pääseb tegevusele alles kujutluste või tunnetuste eeldusel, kus tunne-tahe liikumise suuna leiab. Et kujutluste ilmas meeled suurt osa etendavad, kuigi ainult vahenditena, siis on selge, et siin tuleb ka tõkete alust otsida. Silma või nägemise diktatuur on otse üllatav. Olgugi küll silmahimu ses mõttes põhjendatud nimetus, tõeliselt ei ole tahtja või himustaja mitte silm, vaid hing oma tunde-tahte funktsioonis. Tema on ka väärtuse andja. Sellepärast ei olegi objektiivset väärtust olemas, vaid ikka ainult subjektiivne. Kui isegi majandusteadus

pole suutnud anda maksvaks tunnistatud väärtusteooriat, kui palju peaks aega võtma anda eetilist või esteetilist väärtusteadust? Ometi tahe ei otsusta ihaldada väärtust ja tema sihis liikuma minna, enne kui kujutlus on väärtusega seotud. Madu peab enne Eeva silmad avama ja meelitama Jumala sarnadusega, enne kui Eeva käe välja sirutab. Mitte keelatud vili ei meelita, vaid uus kujutlus Jumala sarnadusest ja võimust äratav tahtejõu ja liikumise. Kuid väärtus kui niisugune ilma vastava tundeta-tahteta, palja kujutlusega võib niisama külmaks-kaineaks jääda, kui enne mao väärtusõpetust. Ilma tahteta ei ole ka väärtust.

Inimesed himustavad väärtusi, mida nad ise jagavad. Sest väärtus ise ei ole väljas, vaid hinges. See saab harilikult selgeks päale ihaldatud väärtuse saavutamist või maitsmist. Kuid kõik väärtused pole kättesaadavad ega lubatud. Ja just nende keeld või kättesaamatus suurendab illusioone (kujutluste ilu), energiat (tahtejõudu) ja liikumise hoogu. Mida üldisem teatud väärtuse hindamine ja mida raskem tema saavutamine, seda kergemine tekivad individuaalsed hingelised tõkked. Keelud ja keeluseadused teevad tõkked ja kannatused ainult teravamaks. Sellepärast ongi alati rohuks soovitatud loobumist, askeesi või rahu, ataraksiat. Kuid kellele seda enam vaja, seda vähem ta seda südamesse võtab. Ja kannatused muutuvad kroonilisteks. Psühhoanalüüs toimib teistpidi. Tema uurib isiku alateadvust ja leides kannatuse alguse — trauma (hinge haava), parandab tõkke alguse kätteleidmisega. Teadvusesse tõstetud tõkke algus kaotab sümptoomid ja hädad sel silmapilgul, kui ta leitud. „Niikaua kui ma oma pattu „varjasin“, läksid mu luud-kondid pehmeks,“ ütleb kahetseja psalmist.

Kuid, nagu öeldud, on ka kollektiivseid tõkkeid olemas. Teadvusetalt peavad suured hulgad kinni teatud eeldustest, mis ei tarvitse sugugi õiged olla, kuigi nad ajuti ehk praegugi leiavad teaduslise sanktsiooni. Nii iseäranis politikas, majanduses, kommetes. Maltuse õpetuse alused näiteks, on rajatud eeldusele, et maailma toidu tagavarad on piiratud ja ei luba kiiret rahvakasvu. Nüüd on teada, et paar Ühisriikide osariiki suudaks nisuga varustada vähemast terve Ameerika, kui mitte terve ilma. Rahvaarvu kasvatamise propaganda on teadvusetult rajatud militarismile. Militarism aga opereerib antiik mõttega, et üksik peab oma elu ohverdama riigile või rahvale. Kui suures ühenduses see mõte seisab ristiusuga, ja üksiku hinge väärtusega, on veel iseküsimus.

Majanduselu algmõisted, iseäranis järjekindel omakasu ja vahekasu küsimus, ei taha askeetiliselt tõlgitsetud ristiusuga sugugi sobida. Kuid ohvrimõtte vahekord ristiusu olemusega polegi veel korralikku seletust saanud. Kas moodi tulev sotsiaaleetika tõeliselt suudab tõusta ristiusu kõrguseni ja süsteemi luua, on väga küsitav. Sest kui väärtuse hindamine jääb subjektiivseks, paremal korral veikse ühiskonna või ka enamuse otsustada, siis on see niisama palju süsteem kui laat või börs. Ka teadus liigub ju edasi voolude või koolide kaudu, kes enese eest võitlema peavad. Ka seal on veel palju subjektiivseid tõkkeid summeerituna kui maksev teadus olemas.

Kuid see kõik ei õigusta meid tunde-tahte-elu vande alla panema. Sest siis kaotaksime ainsa ja viimse väärtuse mõõdupuu. Mõtlemise ülesanne ei ole mitte tunde-tahte-elu allasuruda ega hävitada, vaid vabastada perspektiivsest sensualismist ja juhtida visioonidele, mida nähtakse prohvetlikult vaimu silmaga. „Ümberhindamine“ peab järjest süvenema ja peenenema, Ja siin on kirikul suuremad võimalused ning kohustused, kui ühelgi teisel maisel asutusel.

Koguduste minevikku, sündmusi ja elu kirjeldavatest broshüüridest üldse ja Tartu 14. jaanuari broshüürist eriti.

O. Sild.

Mõnes meie koguduses on, eriti koguduse tähtpäevadel, ilmunud kirjutisi ja broshüüre, mis vastava koguduse mineviku, eriliste sündmuste või isikute või üldse koguduse elu kohta käivad. Ka eesti baptisti koguduste (eriti Tartu III baptisti koguduse) kohta on näit. 1926. a. kasulik broshüür ilmunud. Niisugustel kirjutistel ja broshüüridel ei puudu oma tähendus ka üldse meie kodumaa kirikuloole kohta, isegi kui nad valgustavad vaid ühe koguduse olgugi isegi ainult üht sündmust või üht külge, eeldades, et kirjutis on rajatud ajaloolisele tõelisusele ja tõele. Sellepärast on ka mitme aasta eest juba Usuteaduskonna seminari tolleaegne juhataja ühes tolleaegse dekaaniga „Eesti kirikus“ palve avaldanud, et sarnastest kirjutistest autorid või koguduse juhatajad saadaksid Usuteaduskonna seminariraamatukogule eksemplari. Ka Usuteaduskonna muuseum võtab niisuguseid raamatuid tänuga vastu, kuna neis

sagedasti ka teateid leidub koguduste mälestusmärkide rp. arhiivide või käsikirjade kohta j. m.

Nagu juba öeldud, on neil broshüüridel kirikulooline väärtus, kui nad on rajatud ajaloolisele tõelisusele ja tõele. Sellise väärtuse hindamiseks on tarvilik, et esildatud andmed võimaluse piirides oleks kontrollitavad ja näha oleks, kust nad on ammutatud. Seks tuleks ära tähendada allikad, olgu need suusõnalised, käsikirjalised, monumentaalsed või trükitud kirjan-dus. Allikate äratähendus peaks sedavõrd täpne ja selge olema, et andmeid soovikorral järele vaadata ja proovida saab. Ei ole see võimalik, kaotab ka olemasolev, kuid puudulikult väljendatud allikate nimestik oma mõtte.

Sellelt seisukohalt tuleks meil hinnata ka äsja-ilmunud bro-shüüri, mis tahab jäädvustada 1919. a. 14. jaanuari sünd-musi Tartus, — eriti Tartu krediitkassa keldri ohv-rite mälestust. Broshüür on 1929 välja antud vastava komi-tee poolt. Broshüüri autor on nimetamata ja mulle tundmatu. Broshüür ühes piltidega ja esilehega sisaldab 39 lk., hind 50 s. Kõneaineks on kahekordne enamlaste võimulolek Tartus, nende läbiotsimised, vangistamised, surmamised, määrused. Kahel lõpu-leheküljel püütakse hinnata sündmust usuliselt. Broshüüri viima-sel leheküljel on „allikad“. Kahjuks on neid allikaid nii nimetatud, et tõepoolest tarvitatud allikaid võimalik ei ole järele proo-vida ega ka kirjeldust tõestatuks lugeda. Nii on esimese punkti all nimetatud: „— Riigi, omavalitsuse asutuste, koh-tude, sõjaministeeriumi, politsei ja Tartu linnavalitsuse arhiivid“. Niisugune allikate nimetus on umbes sedasama, kui keegi oma töö allikateks nimetaks: „kõik maailma arhiivid, raama-tud, ajakirjad ja ajalehed“. On kõrge käeliigutus, mille taga aga tühjus haigutab. Kas ja mis tõepoolest igastühest nime-tatud arhiivist on tarvitatud, ei selgu tekstist mitte. Niisa-masugune on II kohal nimetatud „allik“: „Eesti Muuseumi arhiiv-raamatukogu“. III kohal on nimetatud: „Postimees ja Dorpater Zeitung“ — ilma aastakäigu, ima vastavate numbrite nimetuseta. Neist on vististi suurem osa materjali ammutatud, ilma aga, et näha oleks, mis ja kust.

Viimase (11) „allikana“ nimetatakse „Pealtnägijate jutustused.“ Ei siit ega tekstist ei selgu, kes need pealtnägijad on, kas nad jutustasid autorile enesele need lood või on juba ajalehtedes esi-nenud „pealtnägijatest“ jutt.

Mis puutub kirjeldusse enesesse, siis nõuab kõige pealt teatava mälestuse jäädvustamise ülesanne ja mõte iseenesest juba, et tõeline olukord ja seisukord võimaluse piirides kindlaks oleks tehtud, nagu ta tõepoolest üksikasjus on olnud. Tegelikult on siin peaaasjalikult mitmesuguseid jutustusi üksteise külge liidetud, ilma et materjal tõepoolest oleks läbi töötatud. Ei puudu ka muidu (vahest osalt tõlkest olenevaid) tumedusi (vrdl. näit. lk. 6 I ja III lõige, lk. 7 viimane lõige, lk. 20 viimane lõige). Hoopis selgitamata on jäänud tapmise käsu andmise lugu, tumedaks: kuidas piinamisega enne tapmist tõepoolest lugu olnud, edasi: kes õieti surmale olid määratud enamlaste poolt vangistatuist (vrdl. lk. 18. 19 ühelt poolt ja 23 ja 24 teiselt poolt). Autor ütleb (lk. 32): „meie ei arenda kangelaste austamist“, aga jätab selgitamata, kas on meil siin ristiusu veretunnistajatega tegemist kirikuloos tarvitatud mõttes.

Kuna ainult 2 viimast lehekülge sündmust usulisest küljest hinnata püüavad, on kõik muu kirikulooline käsitlus ja tema kohta käibki eelseisev arvustus.

Mida selles broshüüris kirikulooliselt kindlustatuks võib tunnistada, 1919. a. 14. I. ohvrite suhtes, on nende surmamise fakt, nende nimed, nende näopildid ja teised esildatud pildistised. —

Eelseisvad read annavad ehk mõnda tarvilikku näpunäidet niisuguste broshüüride kirjutamiseks, mis kirjeldavad koguduste minevikku, sündmusi, tegelasi, elu ja mis mainitud tingimustel võivad ehituskividenä väärtust omada kodumaa kirikuloo uuringus.

Toimetusele tulnud ajakirjad.

Teolooginen Aikakauskirja (Teologisk Tidskrift) 1928, №№ 5 ja 6.

Ajalooline Ajakiri 1928, № 3.

Vabaharitudöö. Eesti Haritusliidu-ajakiri, sept.—nov. 1928, V-VI, VI.

Edule. Noortemeeste Kristl. Ühingu häälekandja 1928, № 7.

Protestantline Ilm 1928, №№ 10, 11, 12.

„Sõnavara“ kirjastuslaos

(Tartus, RÜütlil 11 — tel. 1001)

on pealaos:

- J. Aunver:** Kristus ja Buddha. Kaanej. kunstnik E. Järv'elt. 78 lhk.
Hind 1 kroon.
- H. Einer:** Dr. Martin Lutheruse Väikene Katekismus. 172 lhk. köit.
Hind 25 senti.
- Dr. F. W. Foerster:** Elujuht („Lebensführung“). 306 lhk. Iluköites.
Hind 5 krooni.
- A. Heraklides:** Teadusline Pliibli Sõnaraamat. 180 pildiga 361 lhk.
Hind 1 kr. 25 senti.
- J. Järve:** Dr. Martin Lutheruse Väikene Katekismus. 104 lhk. Hind 65 senti.
- A. Kamenskaja-Alba:** Mis on teosoofia? 16 lhk. Hind 25 senti.
- Dr. Kehri järele J. Laane ja P. Undritz:** Usuäratamisest ja kasvatamisest. 82 lhk. Hind 50 senti.
- J. Kurrik:** Ristimise raamat. 48 lhk., k. Hind 50 senti.
Vaimus ja tões. 80 lhk., k. Hind 50 senti
Surma varju orus ja Vaimus ja tões kokkukõidetult. Hind 1 kroon.
Surma varju orus, Vaimus ja tões ning Ristimise raamat kokkukõidetult. Hind 1 kr. 50 senti.
- M. Lipp'u** toimetusel: Suur Palestiina Seinakaart. 9 värvilises kivitrukis
4 lehel. Hind 3 krooni. Riide peale kleebitult ühes keppidega — 10 krooni.
- J. Matto:** Surnu puusärki panemise raamat. 110 lhk. Hind 10 senti.
- P. Org:** Kirikulaulude kogu koolitarviduseks. 2 par. ja täiend. trükk. 28 laulu
luga noodilisa. 126 lhk. Hind 25 senti.
- Prof. K. Shakov:** Teaduslik vaidlus. 14 lhk. Hind 10 senti.
- Prof. Ed. Tennmann:** Mooses ja Prohvetid. Vana Seaduse usk ja tema
tunnistajad. 18 pildiga, 223 tiheda trük. lhk. Hind 2 krooni.
- E. K. Volk:** Ernst Renan'i „Jeesuse elu“. 32 lhk. Hind 10 senti.
- Usuteaduslike Ajakirja** aastakälgud, üksiknumbrid ja lisaväljaanded
jne.

Laos kõikide kirjastuste kõik saadavalolevad raamatud.

Aadress: Sõnavara — Tartu.

Usuteadusline Ajakiri

ilmub 4 korda aastas (septembris, detsembris, märtsis, juunis), iga number vähemalt 3 trükipoogna suuruses.

Tarviduse järele ilmuvad **lisavihud**, millede eest tuleb eraldi maksta.

Ajakiri on määratud esimesel joonel usuteadlastele, kiriku ametikandjatele, usuõpetajatele, haritlastele, kes usu ja kiriku küsimustega teadusliselt seisukohalt tegemist teevad, kooli- ja rahvaraamatukogudele.

Kaastööd palutakse saata toimetaja aadressil: Tartu, Veski t. 20, prof. kt. E. Tennmann.

„Usuteadusline Ajakirja“ ja lisaväljaannete talitus ja pääladu asub Tartus, Rüütli 11 (tel. 1001) **Sõnavara** kirjastus laos.

Tellimishind aastas (4 nummert) 4 krooni, üksiknummer 1 kroon.

Esimesed 2 aastakäiku on veel saada:

- I. aastakäik — 3 kr. 60 s. lisavihuga, ilma lisavihuta 3 kr. 10 s.
- II. aastakäik — 3 kr. 60 s., lisavihk 75 s.

Üksiknumbrite müügikohad ja tellimiste vastuvõtjad:

- 1) Tallinnas: A. Keisermanni, J. Ploompuu, K./ü. „Rahvaülikooli“ T. E. K. Ü. „Päevalehe“ j. t. raamatukauplused.
  - 2) Tartus „Noor-Eesti“, E. K. Ü. „Postimehe“, Hans Raag'i, J. Raudsep'a, „Sõnavara“ j. t. raamatukauplused.
  - 3) Paides: K./ü. „Iwa“ raamatukauplus.
  - 4) Pärnus: Õpetajate O./ü. „Liidu“ raamatukauplus.
  - 5) Rakveres: M. Saar'e (end. „Odamehe“) raamatukauplus.
  - 6) Võrus: K./ü. „Tähe“ raamatukauplus jne.
- Täielik müügikohtade nimestik ilmub järgmises numbris.